

Ruimte voor verschil

Overdrachtsdocument van de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch
met lessen van de raadsperiode 2022-2026

Inhoudsopgave

Inleiding	5
Een terugblik op 2022-2026	5
Ambitie ten aanzien van de debatcultuur	5
Verantwoording over de uitvoering van het actieprogramma	5
De strategische raadsagenda	6
Politieke focus en samenhang	6
De thema's	6
De besluitvormingsprocessen	6
Weerbarstige praktijk	6
Politieke prioritering	7
Naar een organische, adaptieve raadsagenda	7
Investeren in een beter debat	8
Interruptiemicrofoons en een nieuwe debatstructuur	8
Experiment met de interruptiemicrofoons	8
Pilot nieuwe debatstructuur commissies	9
Het gebruik van raadsinstrumenten	10
Onderhoud	10
Verbeteren van raadsvoorstellen	10
Verbeteren van discussienotities van het college	10
Wensen en bedenkingen op een voorgenomen collegebesluit	11
Geheimhouding	12
Informatie bij complexe projecten	12
Startnotitie grote beleidstrajecten	13
Voorsturing in regionale processen	13
Controlerende rol raad richting Weener XL	14
Vragenhalfuurtje	15
Moties	15
Schriftelijke vragen	16
Technische vragen	17
Informele ontmoeting	18
Onderlinge verhoudingen	18
Nazit	18
Bijeenkomsten	18
Informeren & ontmoeten	19
Evaluatie	19
Succesvolle formule	19
Ruimte voor groei	19

Burgers in beeld	20
Zoektocht	20
Samen maken we 's-Hertogenbosch	20
Werving van politiek actieve inwoners	21
Laagdrempelig initiatiefrecht	21
Het Bossche Burgerberaad	22
De rol van de commissies	23
Investeren in ontwikkeling	23
Herverdeling van de commissieportefeuilles	23
Adviescommissies en werkgroepen	24
Het presidium	25
De rekenkamer	26
Vereenvoudigen van werkprocessen	27
Kritische blik op bestaande werkwijzen	27
Aanpassing planning- en controlcyclus	27
De invoering van lichte bespreekstukken	28
Spreektijden	28
Interrupties	29
Stemverklaringen	30
Stroomlijnen moties en amendementen	30
De voorbereiding van actuele moties	31
Stroomlijning van raadsinformatie	32
Verkiezingsborden	32
Raadscommunicatie	33
Herijken van het communicatieplan	33
Benchmark	33
Scenario's	33
Werken in de raad	35
Mutaties in raad en commissies	35
Verruiming van het fractiebudget	35
Commissieleden van buiten de lijst	36
Balans raadswerk - werk/privé	37
Integriteit, omgangsvormen en veiligheid	38
Reflectie op de raadsperiode 2022-2026	39
Ontwikkeling naar een debatcultuur	39
Zelfbegrenzing voor een werkbare raad	39
Raadswerk onder druk	40
Blik vooruit	41
Bijlage	42
30 aanbevelingen voor de nieuwe raad	42

Woord vooraf

In onze samenleving zijn de verschillende opvattingen en belangen talrijk en divers. Dit geldt ook voor onze gemeente 's-Hertogenbosch. In een goed functionerende lokale democratie worden al deze opvattingen en belangen gelijkwaardig gewogen om vervolgens tot keuzes te komen. Dat zijn keuzes waar misschien niet iedereen zich in kan vinden, waardoor het van groot belang is dat zo veel mogelijk mensen wel vertrouwen hebben in het proces waarbinnen die beslissingen tot stand komen.

De inwoners van onze gemeente voelen zich niet altijd mede-eigenaar van de lokale democratie. Dat blijkt onder andere uit het feit dat bij de verkiezingen in 2022 meer dan de helft van de stemgerechtigden thuisbleef. Het vergroten van de deelname in onze democratie zou voor volksvertegenwoordigers en bestuurders van alle politieke achtergronden een doel op zichzelf moeten zijn. Het betreft de legitimiteit van lokale democratie.

Voor het versterken van de wisselwerking tussen politiek en samenleving zijn veel bewegingen nodig. Als onderdeel daarvan moet het bestuur van de gemeente goed nadenken hoe het omgaat met de samenleving en met zichzelf. De inwoners van onze stad moeten zich ook herkennen in de manier waarop raad en college beslissingen nemen. Er bestaat daarin een constante spanning tussen oog hebben voor de diversiteit aan meningen en belangen aan de ene kant en effectief en efficiënt besturen aan de andere kant. Een gemeenteraad met 16 partijen, één van de meeste van alle gemeenteraden in ons land, biedt daarin bijzondere uitdagingen.

De afgelopen vier jaar heeft het presidium daarom veel geëxperimenteerd met de vorm waarin de gemeenteraad functioneert. Dat hebben we gedaan met de fractievoorzitters, met het college en met de raadsvoorzitter en ook met de raad in zijn geheel. In dit overdrachtsdocument leggen wij verantwoording af over onze werkzaamheden en doen we aanbevelingen voor de komende periode. Dit document is daarom omvangrijker dan gebruikelijk. De opgedane inzichten zijn bijeengebracht en verwerkt in het voorliggende document. Het is aan de volgende raad hoe ze invulling gaat geven aan deze uitkomsten.

Voordat ik afrond, wil ik René van de Kerkhof bedanken voor zijn bijdrage als voorzitter van het presidium en daarmee aan de inhoud van dit document. Na een jarenlange en plezierige samenwerking heb ik het stokje van hem mogen overnemen, toen hij eind vorig jaar de gemeenteraad verliet. Het werk dat onder zijn voorzitterschap is verricht, heeft in belangrijke mate bijgedragen aan wat we als raad hebben opgebouwd.

Tot slot spreek ik mijn waardering uit voor iedereen die, vanuit een eigen perspectief, heeft bijgedragen aan het werk van deze raad. Samen hebben we ruimte gemaakt voor verschil én voor verbinding. Met vertrouwen draag ik dit document over aan de volgende raad, in de overtuiging dat zij voortbouwen op wat hier met inzet en toewijding is neergelegd.

Mede namens mijn collega's van het presidium,
Bram Roovers, voorzitter

Inleiding

Een terugblik op 2022-2026

In aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen legt de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch verantwoording af over het functioneren van de raad in de raadsperiode 2022–2026. De basis voor deze verantwoording is gelegen in het werkplan 2022-2026 van de raad “Diversiteit als kernkwaliteit”. In dit werkplan heeft de raad zijn ambities voor de raadsperiode vastgelegd en uitgewerkt in een actieprogramma.

Met voorliggend document laten we zien hoe de raad in deze periode heeft gewerkt aan de vastgestelde ambities. We geven een overzicht van de behaalde resultaten, de ervaringen die we hebben opgedaan en de lessen die we daaruit hebben getrokken.

Het document is ook bedoeld als overdracht aan de raad die in 2026 aantreedt. Daarom hebben we een aantal aanbevelingen opgenomen die de nieuwe raad kunnen helpen in de volgende raadsperiode.

Ambitie ten aanzien van de debatcultuur

Een centrale ambitie in het werkplan is het versterken van een open en ordentelijke debatcultuur, als alternatief voor werkwijzen die kunnen worden geassocieerd met een regentencultuur. Deze debatcultuur wordt gekenmerkt door een formele en zorgvuldige procedurele inrichting, met ruimte voor inhoudelijke politieke verschillen en een zakelijke omgangsvorm waarin tegenstellingen expliciet en respectvol kunnen worden besproken. Het presidium en de fractievoorzitters hebben in deze raadsperiode een actieve rol gespeeld bij het realiseren van deze ambitie. In de slotbeschouwing van dit document wordt gereflecteerd op de mate waarin deze doelstelling is bereikt en welke aandachtspunten daarbij zijn gebleken.

Verantwoording over de uitvoering van het actieprogramma

Het document vangt aan met een systematische verantwoording over de uitvoering van het actieprogramma 2022–2026. De veertien acties uit het werkplan worden afzonderlijk beoordeeld op voortgang en resultaat. Daarnaast wordt inzicht gegeven in activiteiten die buiten het werkplan om zijn uitgevoerd, maar die wel relevant zijn voor het functioneren van de raad. Veel van deze activiteiten zijn tussentijds geëvalueerd door het presidium en de fractievoorzitters.

De uitkomsten van deze evaluaties zijn in dit document verwerkt en, zoals gezegd, waar mogelijk, vertaald naar concrete aanbevelingen en verbetervoorstellen zodat de raad die in 2026 aantreedt op basis van deze verantwoording direct richting kan geven aan de organisatie van het raadswerk.

De strategische raadsagenda

Politieke focus en samenhang

Deze raadsperiode zijn we gekomen tot een strategische raadsagenda (SRA): een aantal grote maatschappelijke thema's waarvoor een speciaal politiek proces is georganiseerd (actie 1). Het doel van de SRA was om politieke focus te brengen en samenhang te organiseren in het politieke debat. Het presidium heeft het werken met de SRA op 2 oktober 2025 geëvalueerd.

De thema's

De SRA bestond uit de volgende zeven - door drie raadscommissies geselecteerde - maatschappelijke thema's:

- De rol van datastad binnen de economische visie (Bedrijvigheid)
- De warmtetransitie (Bedrijvigheid)
- Verkeersveiligheid (Omgeving)
- Wonen (Omgeving)
- Omgevingsvisie (Omgeving)
- Woonzorgvisie (Sociaal)
- Gelijke kansen op gezondheid (Sociaal)

De commissie Bestuur heeft geen onderwerpen aangeleverd voor de SRA, waardoor de oorspronkelijke opzet van bijdragen vanuit alle commissies niet volledig is gerealiseerd. De overige commissies hebben werkgroepen de opdracht gegeven de voorbereidingen van de behandeling ter hand te nemen.

De besluitvormingsprocessen

De SRA-processen kenden de nodige variatie. De debatten over Samen Gezond en de Woonzorgvisie zijn gevoerd op basis van een wensen- en bedenkingenstuk van het college, dat richting gaf aan het gesprek. Deze stukken zijn inhoudelijk voorbereid door het college, waarbij de werkgroep een regierol vervulde op het proces. Het debat over Wonen is gevoerd aan de hand van een discussienotitie van de werkgroep, gevolgd door de behandeling van diverse moties in zowel commissie als raad.

Uiteindelijk zijn drie van de zeven onderwerpen niet verder uitgewerkt. Het betreft de rol van 's-Hertogenbosch als datastad binnen de economische visie, en de thema's warmtetransitie en de omgevingsvisie. De betrokken commissies hebben aangegeven dat het door het college ingerichte proces op deze dossiers als toereikend werd beschouwd.

Weerbarstige praktijk

Hoewel het concept van de SRA inspeelde op de behoefte aan ordening en strategische sturing, bleek de uitvoering in de praktijk weerbarstig. Het centraal en vooraf vaststellen van strategische thema's resulteerde veelal in een procedureel traject zonder politieke energie. Werkgroepen kwamen moeizaam op gang of liepen gaandeweg vast; alleen binnen de commissie Sociaal kon worden aangesloten bij een reeds bestaande groep. In de andere commissies kostte het formeren van werkgroepen meer tijd, terwijl beschikbaarheid en bereidheid om deze te bemensen beperkt bleken. Hierdoor ontstond weinig politieke urgentie of energie, en kreeg de SRA vooral een technisch karakter dat onvoldoende aansloot bij de dagelijkse politieke werkelijkheid.

Deze ervaringen sluiten aan bij bredere observaties uit de politieke praktijk. Langdurige trajecten in de raad – zoals visievorming, beleidsdebatten en kerntakendiscussies – vragen om een duidelijke politieke aanleiding, eigenaarschap en momentum. Wanneer deze elementen ontbreken, ontstaat het risico dat processen niet gaan leven binnen de raad.

Politieke prioritering

Politieke prioritering laat zich dan ook beperkt programmeren. Strategische vraagstukken ontstaan doorgaans uit onverwachte ontwikkelingen, maatschappelijke signalen of inzichten vanuit de uitvoering. Wanneer het proces te sterk vooraf wordt vormgegeven, ontstaat afstand tot de politieke leefwereld van raadsleden. Bovendien komt de natuurlijke agenderende rol van de raad in een dergelijke opzet onvoldoende tot zijn recht, waardoor strategie eerder in procedure wordt verankerd dan in politieke dynamiek. Gegeven deze ervaringen ligt een meer adaptieve werkwijze voor de hand, die beter aansluit bij de praktijk van het lokaal bestuur.

Naar een organische, adaptieve raadsagenda

Het is dan ook aan te bevelen om de SRA in haar huidige vorm los te laten en de strategische prioritering te organiseren op een manier die meer recht doet aan de dynamiek van het lokaal bestuur: een flexibele raadsagenda die zich richt naar de politieke realiteit. Dit betekent een lichtere werkwijze, waarin strategische onderwerpen niet vooraf centraal worden geprogrammeerd, maar waarin een flexibele, adaptieve agenda van onderop ontstaat door actief agenderende commissies. Commissies kunnen daarbij hun werkplanning als primair instrument inzetten. Deze planning geeft zicht op de onderwerpen die op de rol staan. Door actief te agenderen en onderwerpen te selecteren die meer politieke aandacht verdienen, ontstaat een organische en adaptieve raadsagenda. Voor de benodigde verdieping kan, net als bij de SRA, gebruik worden gemaakt van beschikbare instrumenten zoals werkbezoeken of hearings.

Aanbeveling 1

Laat de Strategische raadsagenda in haar huidige vorm los en werk met een organische, adaptieve raadsagenda die ontstaat vanuit actief agenderende commissies. Ontwikkel een dynamische raadsplanning als primair instrument om tijdig onderwerpen te selecteren die politieke aandacht vragen, en benut voor verdieping de beschikbare instrumenten zoals werkbezoeken en hearings.

Investeren in een beter debat

Interruptiemicrofoons en een nieuwe debatstructuur

Om de kwaliteit van het politieke debat te versterken, heeft de raad ingezet op het verbeteren van de debatvoering (actie 2). Daarbij is gekozen voor een combinatie van praktische en structuurmaatregelen. Enerzijds is gestart met een experiment met interruptiemicrofoons, bedoeld om het debat ordelijker en toegankelijker te laten verlopen. Anderzijds is onderzocht in hoeverre aanpassingen in de debatstructuur binnen raad en commissies kunnen bijdragen aan een beter en meer inhoudelijk debat. Op basis van de uitkomsten van dit onderzoek is een pilot met een alternatieve debatstructuur gestart.

Experiment met de interruptiemicrofoons

In het kader van het versterken van het politieke debat is in de raadsvergaderingen van 's-Hertogenbosch een pilot met interruptiemicrofoons gestart, bedoeld om het debat beter te structureren, het visueel contact tussen sprekers te verbeteren en het publiek duidelijker te maken wie het woord voert.

Deze proef is medio 2023 geëvalueerd. Uit interviews met fracties, de raadsvoorzitter en het college bleek dat de ervaringen sterk uiteenliepen. Sommige raadsleden vonden dat de microfoon meer structuur in het debat bracht, terwijl anderen ervoeren dat de drempel voor het plaatsen van interrupties steeg en dat het debat aan snelheid verloor.

Het presidium heeft in de mogelijke verbetermaatregelen – zoals aanvullende training of een andere positionering van de microfoons – onvoldoende vertrouwen gehad. Daarom is op 27 juni 2024 besloten de pilot te beëindigen en terug te keren naar interrupties vanaf de eigen zitplaats.

Een enquête onder raads- en commissieleden in 2025 bevestigde dit beeld. Hoewel niet iedereen negatief was over het gebruik van de interruptiemicrofoon, gaf een kleine meerderheid opnieuw de voorkeur aan de huidige werkwijze: interrupties plaatsen vanaf de eigen stoel, zonder gebruik van een microfoon.

Voor de raadsvoorzitter brengt deze werkwijze echter nadelen met zich mee. Zonder interruptiemicrofoons is het lastiger om alle interrupties tijdig waar te nemen, zeker tijdens drukke debatten of wanneer interrupties vanaf meerdere plekken tegelijk worden geplaatst. De interruptiemicrofoon bood voor de voorzitter juist een duidelijk voordeel: interrupties waren beter zichtbaar en daardoor beter te ordenen. De voorzitter kon nauwkeuriger onderscheiden wie het woord vroeg, wat het leiden van complexe debatten merkbaar vergemakkelijkte.

Omdat de ervaringen in de raad ongeveer gelijk verdeeld zijn, adviseren wij om een keuze te maken ten aanzien van het gebruik van interruptiemicrofoons.

Aanbeveling 2

Maak de komende raadsperiode een keuze over het gebruik van interruptiemicrofoons:

- Handhaaf bij raadsvergaderingen de huidige werkwijze voor het interrumpen: raadsleden kunnen een interruptie plaatsen vanaf de eigen stoel.
- Herintroduceer bij raadsvergaderingen de werkwijze voor het interrumpen: raadsleden plaatsten een interruptie achter een interruptiemicrofoon.

Pilot nieuwe debatstructuur commissies

Eind 2022 zijn we gestart met een onderzoek naar mogelijkheden om het debat in raad en commissies te verbeteren door een andere debatopzet. De resultaten van dit onderzoek besprak het presidium op 1 december 2023 met de fractievoorzitters. Tijdens het overleg bleek dat er brede steun was om in januari 2024 een pilot te starten met een nieuwe debatopzet voor de commissievergaderingen.

De opzet van de pilot was als volgt:

- Raadsvoorstellen: de behandeling begint met een pitch van maximaal 1,5 minuut. Tijdens deze pitch zijn geen interrupties toegestaan, maar fracties kunnen wel vragen aan het college stellen. Het college heeft hiervoor 3 minuten spreektijd, waarin interrupties wel zijn toegestaan. In een tweede termijn krijgt iedere fractie 3 minuten voor een bijdrage; hierbij zijn interrupties toegestaan en het college heeft opnieuw 3 minuten voor beantwoording van vragen, ook met de mogelijkheid tot interrupties.
- Initiatiefvoorstellen: vergelijkbaar met de behandeling van raadsvoorstellen maar dan met de mogelijkheid van de indiener om te pitchen in 1,5 minuut en een reactiemogelijkheid van 3 minuten in iedere termijn.
- Discussienotities van het college: deze worden behandeld in één termijn van 3 minuten per fractie. Interrupties zijn hierbij toegestaan. Het college heeft 3 minuten voor het beantwoorden van vragen en een eindconclusie.
- Discussienotities van de commissie: deze worden behandeld in één termijn van 3 minuten. Interrupties zijn hierbij toegestaan. Het college heeft geen spreektijd, maar kan wel schriftelijk reageren.

In de praktijk blijkt de nieuwe werkwijze over het algemeen positief uit te pakken, al laten recente enquêtes onder raads- en commissieleden zien dat de meningen verdeeld zijn. Enkele aandachtspunten zijn:

- Gebruik van de pitch bij raadsvoorstellen: deze wordt niet altijd benut zoals bedoeld. Sommige commissieleden behandelen deze fase als een klassieke eerste termijn. Omdat tijdens de pitch geen interrupties zijn toegestaan, ontstaat er geen debat wanneer geen tweede termijn wordt ingezet.
- Beschikbare spreektijd voor het college: de toegekende spreektijd blijkt in de praktijk vaak onvoldoende om alle vragen van commissieleden te beantwoorden.
- Behandeling van discussienotities: het ontbreken van spreektijd voor het college wordt door diverse fracties als een gemis gezien vanuit het idee dat het college een bijdrage kan leveren aan het resultaat van het debat.

Deze knelpunten kunnen worden gezien als aanloopproblemen die naar verwachting verdwijnen naarmate de werkwijze beter is ingeburgerd. Een gerichte debattraining kan raads- en commissieleden bovendien helpen vertrouwd te raken met deze vorm van overleg.

Aanbeveling 3

Veranker de vernieuwde debatstructuur in het Reglement van Orde en evalueer tussentijds

- a) de spreektijd van het college aangezien die regelmatig ontoereikend blijkt te zijn en
- b) de collegierol bij de behandeling van discussienotities van de commissie. Daarnaast kan het nuttig zijn commissieleden via een gerichte debattraining vertrouwd te maken met de pitch, zodat deze fase van het debat optimaal wordt benut.

Het gebruik van raadsinstrumenten

Onderhoud

Om de effectiviteit van het raadswerk te waarborgen, is het belangrijk regelmatig te bezien hoe de verschillende raadsinstrumenten worden ingezet. Het gebruik van deze instrumenten bepaalt mede de kwaliteit, toegankelijkheid en efficiëntie van de politieke besluitvorming. In het werkplan 2022-2026 is daarom als actie 3 opgenomen dat de raad evalueert hoe deze instrumenten functioneren en waar nodig verbeteringen doorvoert.

Verbeteren van raadsvoorstellen

Raadsvoorstellen zijn een belangrijk instrument van de raad. Het raadsvoorstel vormt de onderbouwing van een ontwerpbesluit dat door de raad kan worden geamendeerd. Het vaste format dat het college in afstemming met het presidium gebruikt bij de voorbereiding van raadsbesluiten bevordert uniformiteit en herkenbaarheid voor raadsleden en maakt voorstellen efficiënt leesbaar. Voor de ambtelijke organisatie biedt dit format een duidelijke structuur bij het voorbereiden en voorleggen van onderwerpen aan de raad, aansluitend op de informatiebehoefte van de raad en ten dienste van zorgvuldige besluitvorming.

Het presidium heeft op 24 januari 2024 gesproken over de mogelijkheid om in raadsvoorstellen politieke keuzes nadrukkelijker centraal te stellen en heeft de griffie verzocht dit, in samenwerking met de organisatie, verder uit te werken. Aanleiding hiervoor is dat het huidige format voor raadsvoorstellen onvoldoende houvast biedt voor het politieke keuzeprocess. Politieke keuzes zijn vaak niet expliciet opgenomen in het dictum en komen ook elders in het voorstel niet altijd duidelijk naar voren, waardoor raads- en commissieleden zelf moeten zoeken naar de gemaakte keuzes. Het format voor raadsvoorstellen is inmiddels aangepast om hierin te voorzien.

Verbeteren van discussienotities van het college

Discussienotities zijn stukken van het college om in een vroegtijdig stadium met de raadscommissie te discussiëren over een aantal politieke hoofdvragen in een dossier. De bespreking van een discussienotitie leidt in principe tot een raadsvoorstel waarin de uitkomsten van de discussie zijn meegenomen. De raad kan naar aanleiding van de behandeling van een discussienotitie een actuele motie aannemen, dat wil zeggen een motie waar niet een raadsvoorstel aan ten grondslag ligt.

Het vaste format dat het college in afstemming met het presidium gebruikt bij de voorbereiding van discussienotities bevordert uniformiteit en herkenbaarheid voor raadsleden en maakt de notities efficiënt leesbaar. Het presidium heeft het college op 24 januari 2024 wel gevraagd de vraagstelling in discussienotities eenvoudiger en explicieter te formuleren, met een duidelijke focus op de voorliggende politieke keuzes. Hiermee wordt beoogd de raad beter in staat te stellen een inhoudelijke en gerichte politieke afweging te maken. Het college heeft aangegeven deze lijn te onderschrijven en bereid te zijn de vraagstelling in discussienotities hierop aan te passen.

Wensen en bedenkingen op een voorgenomen collegebesluit

Het afgelopen jaar heeft de gemeenteraad geëxperimenteerd met een ruimere toepassing van de zogenaamde wensen- en bedenkingenprocedure. Deze werkwijze, die zijn grondslag vindt in de Gemeentewet, geeft de gemeenteraad een rol bij besluiten die door het college worden genomen. Het presidium en de fractievoorzitters hebben op 22 februari 2024 afgesproken om deze manier van werken toe te gaan passen bij beleidsplannen en visies die niet onder de formele besluitvormingsbevoegdheid van de raad vallen. De werkwijze is in oktober 2025 geëvalueerd.

De eerste ervaringen met de wensen- en bedenkingenprocedure laten zien dat zowel de raad als het college zoekende zijn naar de juiste vorm van behandeling van beleidsstukken. De procedure biedt ruimte voor inhoudelijke betrokkenheid van de raad, maar roept tegelijkertijd vragen op over de formele status, de rolverdeling en de mate van politieke zeggenschap. Het college worstelt met de vraag wanneer een onderwerp ter besluitvorming aan de raad moet worden voorgelegd, terwijl de raad invulling wil geven aan zijn kaderstellende rol.

De evaluatie van de werkwijze biedt twee mogelijke vervolgrichtingen. Enerzijds kan de huidige lijn worden geoptimaliseerd door bijvoorbeeld:

- terugkoppeling over het definitieve collegebesluit uniform te maken, zodat de raad consistent wordt geïnformeerd over de verwerking van wensen en bedenkingen;
- door in het Wensen- en 'bedenkingenstuk' beter toe te lichten waarom beleid nodig is, zodat de raad vanuit een inhoudelijk kader gerichte input kan leveren. Het college ziet daartoe mogelijkheden;
- door breder gebruik, zoals bij de behandeling van de omgevingsvisie, te voorkomen.

Anderzijds kan worden overwogen terug te keren naar de vorige werkwijze, waarin visies via een raadsvoorstel aan de raad worden voorgelegd. Hoewel de huidige procedure werkbaar is, hangt zij sterk af van gedeeld begrip en acceptatie van de spelregels; bij verschil van inzicht kan dit leiden tot spanning en frustratie bij raad en college. Formeel biedt de werkwijze helderheid, maar in de politieke praktijk kan zij soms leiden tot ambiguïteit en ruis. Terugkeer naar de eerdere werkwijze kan bijdragen aan politieke duidelijkheid en voorkomen dat procedurele vragen de inhoudelijke besluitvorming overschaduwden.

Aanbeveling 4

Bepaal de voorkeursrichting ten aanzien van de systematiek van de wensen- en bedenkingenprocedure, door te kiezen tussen: a) voortzetting van de huidige werkwijze of b) een terugkeer naar de eerdere systematiek. Betrek hierbij de inzichten uit het onderzoek van de rekenkamer over beleidsvisies.

Geheimhouding

Door een wijziging in de Gemeentewet is er een andere systematiek gaan gelden voor het opleggen en opheffen van geheimhouding. Vanwege deze wetswijzigingen was het Handvest Informatievoorziening niet meer in lijn met de wet en diende aldus op een aantal punten aangepast worden. De belangrijkste aanpassingen zijn:

- De afspraak dat niet alleen raadsleden maar ook alle commissieleden niet-raadsleden toegang hebben tot geheime raadsinformatie.
- Dat het college de mogelijkheid blijft houden om geheime informatie met derden te delen indien zij dit nodig acht in het kader van haar taakuitoefening.

De processen omtrent geheimhouding opleggen of opheffen zoals die omschreven staan in het Handvest zijn in overeenstemming gebracht met deze wetswijzigingen en door de raad vastgesteld op 1 juli 2025.

Informatie bij complexe projecten

In de vergadering van 7 november 2024 heeft de raad de werkgroep Zorgvuldige Besluitvorming ingesteld om a) de informatiebehoefte van de raad bij complexe projecten in beeld te brengen en b) en voorstel te doen voor de mogelijkheid van een second opinion door de raad.

Het resultaat van de activiteiten van de werkgroep is vastgelegd in het Handvest Informatievoorziening. De inhoud daarvan kan als volgt worden samengevat:

- Complexe projecten zijn projecten die door de raad als complex zijn aangemerkt: alle structuurfondsprojecten en alle niet-routinematige, grootschalige en meerjarige maar in de tijd begrensde projecten met substantiële maatschappelijke gevolgen of substantiële financiële, maatschappelijke of interbestuurlijke risico's bij de uitvoering.
- De projecten beginnen met een startnotitie waarin de definitie van het project centraal staat. Vervolgens wordt in de verkenningsfase de haalbaarheid van het project onderzocht. Als het project haalbaar blijkt binnen de randvoorwaarden wordt dit in de planstudiefase verder uitgewerkt en klaar gemaakt voor de uitvoering. Tenslotte wordt het project in de realisatiefase uitgevoerd.
- Het college levert jaarlijks bij de begroting een overzicht van lopende en voorzienbare complexe projecten.
- Het inwinnen van een second opinion door de raad wordt beter gefaciliteerd. Een derde van het aantal zetels van de raad (dertien zetels) is voldoende om een besluit te nemen om het beschikbare budget in te zetten voor een second opinion.
- Het college zet een projectdossier op om te zorgen dat raads- en commissieleden de belangrijkste gegevens en besluiten van een project op een eenvoudige wijze terug kunnen vinden.

Startnotitie grote beleidstrajecten

De werkgroep Zorgvuldige Besluitvorming heeft geadviseerd over de wijze waarop de raad bij de start van grote beleidstrajecten en visies een discussienotitie ontvangt, inclusief richting, keuzes en alternatieven. De werkgroep stelt voor dat het college jaarlijks bij de begroting aangeeft welke trajecten worden voorzien en welke daarvan als groot kunnen worden beschouwd, waarna de raad zijn eigen afweging maakt. Criteria zijn onder meer maatschappelijke impact, financiële gevolgen en ruimtelijke consequenties. Voor een goede sturing is het van belang dat de raad bij de start beschikt over informatie over aanleiding, proces en planning, participatie, inhoudelijke en financiële uitgangspunten, en de globale oplossingsrichting. De werkgroep adviseert dat deze informatie wordt opgenomen in een vormvrije startnotitie, die als bijlage dient bij het bestaande format van een discussienotitie. Dit biedt flexibiliteit en overzichtelijkheid. De raad kan op basis van de bespreking in de commissie in de raadsvergadering met moties richting geven aan inhoud en proces.

Aanbeveling 5

Blijf in gesprek met het college om de in het Handvest Informatievoorziening vastgelegde afspraken over complexe projecten en grote beleidstrajecten na te leven en de uitvoering daarvan soepel te laten verlopen. Leg daarnaast de spelregels voor de besluitvorming over het inwinnen van een second opinion door de raad vast in het Reglement van Orde.

Voorsturing in regionale processen

Het presidium heeft verkend welke regionale beleidsprocessen in principe voor voorsturing in aanmerking komen door middel een lokale discussie over de kaders die de raad vooraf aan het college meegeeft (actie 13). Uiteindelijk zijn de fractievoorzitters op voorstel van het presidium in mei 2024 akkoord gegaan om vanaf zomer 2024 te gaan werken met voorsturing van regionale beleidsprocessen voor het opstellen van meerjarige regionale beleidsplannen én de start en ingrijpende wijziging van gemeenschappelijke regelingen en Bestuursconvenanten. Het college is gevraagd deze processen lokaal af te trappen door aan de betrokken raadscommissie een discussienotitie voor te leggen met daarin de gemeentelijke lijn voor het betreffende proces. Tot op heden is er nog geen relevant regionaal beleidsproces aan de orde geweest en er is dus nog geen ervaring opgedaan met het proces.

Controlerende rol raad richting Weener XL

De gemeenteraad heeft in zijn vergadering van 2 juli 2024 de commissie Sociaal verzocht een werkgroep in te stellen met als opdracht de controlerende rol van de raad ten aanzien van Weener XL te versterken. Doel hiervan was om niet uitsluitend te reageren wanneer zich knelpunten voordoen, maar om structureel in dialoog te blijven, de voortgang te monitoren en tijdig bij te sturen waar nodig. De werkgroep heeft deze opdracht uitgevoerd in nauwe samenwerking met de directie van Weener XL en de portefeuillehouder, om zowel bestuurlijke als operationele perspectieven te verbinden.

De werkgroep heeft zich primair gericht op het verbeteren van de informatiepositie van de raad en adviseert de raad om zijn controlerende taak ten aanzien van Weener XL op een proactieve en systematische wijze te vervullen, door:

- Structureel kennis te nemen van de informatie over Weener XL in de stukken van de planning- en controlcyclus en de informatie die het college de raad verstrekt vanuit zijn actieve informatieplicht;
- Structureel kennis te nemen van het sociaal jaarverslag en het Arbo jaarverslag, om inzicht te houden in de sociale en arbeidsomstandigheden binnen Weener XL;
- Minimaal één keer per jaar een werkbezoek aan Weener XL te organiseren, om de praktijk te ervaren en het gesprek met medewerkers en management te voeren.

De werkgroep is van oordeel dat deze aanpak een solide basis biedt voor een effectieve invulling van de controlerende rol van de raad omdat hiermee een continu proces op gang komt van monitoring en dialoog. Dit bevordert niet alleen tijdige signalering van knelpunten, maar versterkt ook de mogelijkheid tot bijsturing waar nodig. Daarmee wordt de raad in staat gesteld om op consistente wijze toezicht te houden op de uitvoering van beleid en zijn controlerende rol adequaat in te vullen. Op 14 januari 2026 heeft de commissie Sociaal deze aanbeveling overgenomen.

Aanbeveling 6

Vervul de controlerende taak ten aanzien van Weener XL op een proactieve en systematische wijze, door:

- structureel kennis te nemen van de informatie over Weener XL in de stukken van de planning- en controlcyclus en de informatie die het college de raad verstrekt vanuit zijn actieve informatieplicht;
- structureel kennis te nemen van het sociaal jaarverslag en het Arbo jaarverslag, om inzicht te houden in de sociale en arbeidsomstandigheden binnen Weener XL;
- minimaal één keer per jaar een werkbezoek aan Weener XL te organiseren om verbinding te houden met de uitvoeringspraktijk.

Vragenhalfuurtje

Aan het begin van iedere raadsvergadering kunnen mondelinge vragen worden gesteld, mits deze minimaal acht uur vooraf zijn ingediend. De voorzitter kan een vraag alleen weigeren als het onderwerp onvoldoende is gespecificeerd of al op de agenda staat. Tot op heden heeft de raad ervoor gekozen om geen criteria te hanteren voor actualiteit of urgentie. In de praktijk worden per vergadering maximaal 4 vragen gesteld en blijft het vragenhalfuur vrijwel altijd binnen de beschikbare tijd.

Op 15 januari 2026 bespraken de fractievoorzitters met het presidium of aanvullende eisen wenselijk zijn om het vragenhalfuur meer te richten op onderwerpen die niet op schriftelijke beantwoording kunnen wachten. De werkgroep *Vragen staat vrij* concludeerde dat dit formeel mogelijk is, maar dat objectieve criteria voor urgentie of actualiteit moeilijk vast te stellen zijn en snel tot politieke discussies kunnen leiden, waardoor de voorzitter in een lastige beoordelingspositie komt. Aangezien er geen structurele knelpunten zijn in tijdsbeslag, is er beleidsmatig geen aanleiding om strengere voorwaarden in te voeren. Mocht tijdsbewaking toch wenselijk zijn, dan kan overwogen worden om vragen die niet binnen het half uur passen schriftelijk af te doen.

Moties

Het indienen van moties is een belangrijk instrument waarmee de raad richting geeft aan beleid en politieke standpunten kenbaar maakt. Naast reguliere moties, die zijn verbonden aan een raadsvoorstel of aan een wensen- en bedenkingenprocedure, kent de raad ook moties die losstaan van dergelijke stukken. Deze zogenoemde 'moties vreemd aan de orde van de dag' worden zijn we deze raadsperiode anders gaan noemen wen worden aangeduid als 'actuele moties'.

Het aantal moties is de afgelopen raadsperiodes sterk gestegen, wat past in een landelijke trend. Tegelijkertijd nemen de openstaande moties disproportioneel toe, en blijft het percentage aangenomen moties relatief stabiel. Daarnaast zorgen onduidelijke formuleringen, afzwakking van moties om een positief advies van het college te verkrijgen, en langdurige openstaande moties ervoor dat de functie van moties als politiek signaal niet altijd optimaal wordt benut.

Het verbeteren van de afdoening van moties vraagt om gezamenlijke inspanningen van raad en college. Duidelijke, concreet geformuleerde moties, ondersteund met praktische tips voor raadsleden, maken uitvoering beter mogelijk. Het college kan hierbij actief adviseren wanneer een motie onvoldoende duidelijk is over de wijze van uitvoering, zodat moties niet onnodig open blijven staan. Verder verdient het aandacht om moties af te doen zodra het college een concrete uitvoeringswijze heeft beschreven, waardoor de lijst met openstaande moties afneemt. Ten slotte is het raadzaam, zeker richting verkiezingen, het aantal openstaande moties zoveel mogelijk terug te brengen, waarbij het presidium afspraken kan maken met het college om te voorkomen dat een nieuwe raad start met een omvangrijke lijst oude moties. In dit licht is het aan te bevelen om de huidige werkwijze met betrekking tot de monitoring van moties te evalueren.

Aanbeveling 7

Bespreek aan het begin van de nieuwe raadsperiode met het college op welke wijze de knelpunten ten aanzien van de afhandeling van moties kunnen worden weggenomen en evalueer daarbij de wijze waarop de monitoring van moties is georganiseerd.

Schriftelijke vragen

Schriftelijke vragen vormen een belangrijk instrument voor raadsleden om het college te bevragen en actuele onderwerpen op de agenda te zetten. In oktober 2025 heeft een informele werkgroep van de raad de analyse “Vragen staat vrij” opgesteld over het gebruik van raadsinstrumenten in 's-Hertogenbosch waaronder artikel 71-vragen. Op 27 november 2025 is deze analyse besproken met de fractievoorzitters en het presidium.

In 's-Hertogenbosch is het aantal vragen gestegen, terwijl per fractie het gemiddelde licht is afgenomen. Veel vragen zijn feitelijk van aard en soms gecombineerd met politieke vragen, waardoor de procedure complex en tijdrovend kan zijn. Daarnaast wordt beantwoording soms buiten de termijn gegeven, ondanks de gemaakte afspraken tussen presidium en college.

Hoewel het reguleren van het aantal vragen niet wenselijk is, kan een betere scheiding tussen technische en politieke vragen de afdoening en doorlooptijd verbeteren. Zo kan worden gestimuleerd dat technische vragen vooraf worden gesteld en afzonderlijk beantwoord, en dat eenvoudige vragen waar mogelijk door de portefeuillehouder worden afgehandeld, terwijl complexere vragen het volledige collegeproces doorlopen.

Aanbeveling 8

Bespreek aan het begin van de nieuwe raadsperiode met het college op welke wijze de knelpunten ten aanzien van de schriftelijke vragen kunnen worden weggenomen.

Technische vragen

In 's-Hertogenbosch kunnen raads- en commissieleden technische vragen laagdrempelig en rechtstreeks stellen aan inhoudelijk deskundige ambtenaren. Deze vragen hoeven niet via het college te worden ingediend of formeel te worden vastgelegd. Wanneer niet duidelijk is welke ambtenaar een vraag het best kan beantwoorden, zorgt de griffie ervoor dat de vraag bij de juiste persoon terecht komt. In de praktijk ontstaan daarbij twee typen situaties: bij vragen over collegestukken is de behandelend ambtenaar direct bekend, omdat deze in het stuk wordt genoemd, terwijl het bij vragen die niet aan een collegestuk zijn gekoppeld lastiger is om te bepalen wie het antwoord moet geven. Ervaren raadsleden weten hiervoor vaak de weg; anderen sturen hun vragen naar de griffie, die deze verder uitzet in de organisatie. Formele afspraken over de behandeling van technische vragen ontbreken verder. De griffie en de organisatie houden niet bij hoeveel vragen worden gesteld of wie ze stelt, en ook de beantwoordingstermijnen worden niet geregistreerd, waardoor hierover geen concreet inzicht bestaat.

De fractievoorzitters op 15 januari 2026 is het idee besproken om technische vragen en de bijbehorende antwoorden breed binnen de hele raad te delen. Hoewel dit als voordeel heeft dat alle raadsleden met dezelfde informatie aan een debat beginnen, woog dit volgens de fractievoorzitters niet op tegen de nadelen. Technische vragen kunnen namelijk een politiek-strategisch doel dienen; in die gevallen is het aan het raadslid zelf om te bepalen of de informatie breder wordt gedeeld.

Daarnaast brengt het centraal verzamelen en verspreiden van alle technische vragen een aanzienlijke uitvoeringslast met zich mee. Bij geagendeerde stukken zouden stellers van voorstellen een extra administratieve taak krijgen, terwijl voor niet-geagendeerde onderwerpen zelfs een geheel nieuwe procedure nodig zou zijn om alle vragen te registreren en uit te zetten. Wel kan het college besluiten om informatie breder beschikbaar te maken wanneer dat vanuit doelmatigheid wenselijk is. Het college kan bijvoorbeeld afwegen dat het antwoord op een vraag voor de hele raad relevant is, en kan er dan voor kiezen om het antwoord breder te delen om doublures te voorkomen en de informatiepositie van de raad te versterken.

Informele ontmoeting

Onderlinge verhoudingen

De gemeenteraad van 's-Hertogenbosch kent van oudsher een positieve en coöperatieve omgangsvorm, waarin ruimte is voor een stevig inhoudelijk debat zonder dat dit afbreuk doet aan de onderlinge verhoudingen. Raads- en commissieleden weten elkaar, ook bij uitgesproken politieke verschillen, doorgaans goed te vinden. Tegelijkertijd vraagt het in stand houden van deze cultuur voortdurende aandacht en investering, waarbij respect voor de publieke en institutionele rol van raadsleden centraal staat. Juist doordat het politieke debat in de openbaarheid plaatsvindt en scherp kan zijn, is het van betekenis om ook momenten van informele ontmoeting te faciliteren. Deze dragen bij aan het onderscheid tussen de rol en de persoon, versterken de onderlinge relaties en ondersteunen daarmee zowel de bestuurlijke effectiviteit als een constructieve debaatcultuur. Het organiseren van dergelijke ontmoetingen is daarom opgenomen als actie 4 in het actieprogramma.

Nazit

De traditie van informele nazit na vergaderingen biedt een laagdrempelige gelegenheid voor gesprek en uitwisseling tussen raadsleden, commissieleden, insprekers en bezoekers. Vooral de nazit na Informeren & Ontmoeten wordt goed bezocht en draagt bij aan wederzijds begrip, kennisdeling en het versterken van de samenwerkingsrelaties binnen en rondom de raad. Evaluaties wijzen echter uit dat het tijdstip van deze ontmoetingen soms laat in de avond ligt, waardoor de toegankelijkheid beperkt wordt.

Bijeenkomsten

In deze raadsperiode zijn diverse informele bijeenkomsten georganiseerd, gericht op kennisuitwisseling, samenwerking en versterking van het netwerk binnen de raad en met andere betrokkenen. Een terugkerend hoogtepunt is de jaarlijkse Start van het Parlementaire Jaar, waarin raads- en commissieleden, collegeleden, ambtelijke organisatie en ondersteunende functies samenkomen voor een inhoudelijk programma, gevolgd door informeel overleg. De eerste editie van de raadsperiode kreeg een verdiepende invulling in de vorm van een tweedaags werkbezoek aan Leuven en Brussel, terwijl latere edities vooral lokale activiteiten combineerden met gelegenheid voor informeel contact.

Daarnaast vond een werkbezoek plaats aan de gemeenteraad van Maastricht, gericht op uitwisseling van ervaringen. Het jaarlijkse zomerfeest van de gemeentelijke organisatie en diverse representatieve activiteiten op uitnodiging van het college boden aanvullende mogelijkheden voor netwerkvorming en informele afstemming.

Aanbeveling 9

Blijf investeren in ontmoetingen buiten de formele setting van de gemeenteraad. Deze dragen bij aan het versterken van onderlinge relaties, het bevorderen van wederzijds begrip en het ondersteunen van een respectvolle en constructieve debaatcultuur binnen de raad.

Informereren & ontmoeten

Evaluatie

Aan het begin van de raadsperiode is de vraag gerezen in hoeverre Informeren & Ontmoeten naar tevredenheid functioneert en aansluit bij de beoogde doelen. Om dit te beoordelen is in 2024, conform actie 5 uit het actieprogramma, een evaluatie uitgevoerd. Deze evaluatie richtte zich op de gerealiseerde doelstellingen, de ervaren kwaliteiten en knelpunten van de huidige werkwijze en de vraag of bijstelling van de formule wenselijk is dan wel voortzetting in de huidige vorm aangewezen.

Succesvolle formule

De evaluatie concludeert dat Informeren & Ontmoeten de afgelopen acht jaar een succesvolle formule is gebleken, die met enkele bijstellingen voorlopig nog goed kan functioneren. De formule was succesvol omdat zij heeft bijgedragen aan meer grip op de informatievoorziening en aan een betere toegankelijkheid van de raad. Tegelijkertijd blijven aandachtspunten bestaan, zoals de regie op de onderwerpselectie voor Informeren en de bejegening van sprekers. Daarnaast zijn er verschillende onderwerpen die met het college besproken kunnen worden, waaronder de invulling van het 'Informereren' en de toename van informatiemomenten buiten I&O om.

Ruimte voor groei

De huidige formule kan voorlopig nog vooruit omdat er ruimte is voor groei. Bij 'Informereren' is in 50% van de bijeenkomsten gebruik gemaakt van een parallelle sessie in de Leuvenzaal. Voor 'Inspreken' ligt dit op 25%. Voor beide onderdelen is er dus ruimte voor expansie. Die ruimte is echter niet onbegrensd. Voor 'Informereren' bestaat het maximum uit 4 agendapunten. Voor 'Inspreken' ligt het maximale aantal sprekers op 24 sprekers per I&O. En die grenzen zijn deze raadsperiode al wel een paar keer in zicht gekomen. Mocht de raad ambitie hebben om meer sprekers te krijgen, dan zal de huidige formule onder druk komen te staan.

Aanbevelingen

De evaluatie bevat 10 aanbevelingen. Voor een uitgebreide toelichting van de aanbevelingen wordt verwezen naar hoofdstuk 5 van het evaluatierapport (paragraaf 5.2, blz. 26 t/m 28). Fractie-voorzitters en presidium hebben de resultaten van de evaluatie besproken op 28 november 2024 en afgesproken de volgende aanbeveling op te nemen in het overdrachtsdocument.

Aanbeveling 10

Versterk Informeren & Ontmoeten actief. Leg in het Reglement van Orde vast dat het presidium bevoegd is I&O-voorzitters aan te wijzen die geen commissievoorzitter zijn. Onderzoek hoe het inspreken laagdrempeliger kan worden gemaakt, breng waar mogelijk een duidelijke scheiding aan tussen het 'Informereren' en het 'Inspreken', en overweeg een naam die beter past bij het karakter van de bijeenkomst. Ontwikkel bovendien toekomstscenario's voor zowel het informeren als het inspreken, zodat de bijeenkomst structureel toegankelijk, effectief en uitnodigend blijft.

Burgers in beeld

Zoektocht

Het blijft zoeken naar goede manieren om burgers hun stem te laten horen wanneer er beleid in de maak is. Aan het begin van de raadsperiode waren er op gemeentelijk niveau geen duidelijke kaders voor burgerparticipatie. Die zijn door het college vastgesteld in de visie Samen maken we 's-Hertogenbosch nadat de raad op 27 januari 2026 de mogelijkheid heeft gehad om wensen en bedenkingen kenbaar te maken. De raad heeft zelf een nieuw laagdrempelig initiatiefrecht gecreëerd (actie 6) en de aanzet gegeven voor het Bossche burgerberaad (actie 7).

Samen maken we 's-Hertogenbosch

Met de visie Samen maken we 's-Hertogenbosch heeft het college eind 2025 richting gegeven aan de verdere ontwikkeling van participatie in de stad. Deze visie volgt op de door de raad op 10 december 2024 aangenomen motie Participatie: Een Meerkoppige Draak of de Sleutel tot een Betere Samenleving door Inwonersinvloed? Samen maken we Den Bosch! en is gebaseerd op de aanbevelingen van het tweede Bossche burgerberaad.

De visie bestaat uit drie onderdelen. Het kompas beschrijft de principes die richting geven aan samenwerking, de Bossche werkwijze maakt zichtbaar hoe deze principes in de dagelijkse praktijk worden toegepast en de uitvoeringsagenda met actieplan laat zien hoe de verdere ontwikkeling van participatie concreet gestalte krijgt. Gezamenlijk vormen deze onderdelen de Bossche participatieaanpak.

De raad heeft op 27 januari 2026 zijn wensen en bedenkingen kenbaar gemaakt en het college gevraagd om bij de uitwerking van de participatieverordening:

- de volgende uitgangspunten te hanteren: 1) betrokkenheid aan de voorkant, 2) inbedding van wijkklokken, 3) inclusieve methode 4) Transparante terugkoppeling. (motie Van visie naar praktijk Waarborgen voor vroegtijdige zeggenschap)
- te onderzoeken welke mogelijkheden er zijn voor het inzetten van een participatie-app als aanvullend middel voor burgerparticipatie; (motie participatie app burgerparticipatie)
- met partners en gemeentelijke uitvoeringsorganisaties over de participatievisie in gesprek te gaan en de opbrengst daarvan mee te nemen, waarbij ook wordt gekeken naar het gedachtegoed van 'het recht op samenwerken' (motie Recht op samenwerken in heel de gemeente).

Daarnaast wil de raad binnen dit kader reflecteren op de eigen rol, omdat de participatievisie zich vooral richt op het college en de gemeentelijke organisatie. De raad wil daarbij bezien hoe burgerparticipatie zich verhoudt tot de eigen werkwijze en het gebruik van raadsinstrumenten, en in hoeverre dit aansluit bij de aanbevelingen van het Bossche burgerberaad en de participatievisie. Eerdere evaluaties en ervaringen van raad en bewoners kunnen hierbij worden betrokken. De raad geeft in overweging om een raads werkgroep in te stellen, die bevindingen en eventuele voorstellen vastlegt in een verslag dat gelijktijdig met de behandeling van de participatieverordening aan de gemeenteraad kan worden voorgelegd (motie raads werkgroep participatie).

Aanbeveling 11

Reflecteer op de rol van de raad in het licht van burgerparticipatie en onderzoek de verhouding tot de eigen werkwijze, het gebruik van raadsinstrumenten en de aansluiting bij de aanbevelingen van het Bossche burgerberaad en de participatievisie. Overweeg hiervoor een raads werkgroep in te stellen die de bevindingen en eventuele voorstellen vastlegt in een verslag dat gelijktijdig met de behandeling van de participatieverordening aan de gemeenteraad kan worden voorgelegd.

Werving van politiek actieve inwoners

Politieke partijen hebben steeds meer moeite om inwoners te vinden die zich kandidaat willen stellen voor de gemeenteraadsverkiezingen. De binding met partijen neemt af en de bereidheid om politiek actief te worden is beperkt. Partijen werven bovendien vaak binnen een kleine groep van al betrokken personen, waardoor het bereiken van nieuwe doelgroepen lastig is. Om hier verandering in te brengen, hebben fractievoorzitters op 17 april 2025 gesproken over het aanbieden van de cursus Politiek Actief in samenwerking met ProDemos. Deze cursus is bedoeld voor inwoners die overwegen politiek actief te worden, maar nog niet precies weten wat dat inhoudt. In andere grote Brabantse gemeenten wordt de cursus al succesvol aangeboden: de belangstelling is groot en een deel van de deelnemers wordt daadwerkelijk politiek actief. De cursus draagt bovendien bij aan bredere betrokkenheid bij de lokale democratie.

Omdat het in 2025 te kort voor de verkiezingen was om het volledige programma aan te bieden, organiseerde de griffie op verzoek van de fractievoorzitters op 18 september 2025 een kennis-makingsavond over de werkwijze van de gemeenteraad en de rol van raadsleden. De opkomst was hoog en de reacties van deelnemers waren zeer positief. Het structureel aanbieden van de cursus Politiek Actief kan helpen om nieuwe doelgroepen te bereiken, de vijver van potentiële kandidaten te vergroten en inwoners nauwer bij de lokale politiek te betrekken.

Aanbeveling 12

Organiseer in de nieuwe raadsperiode de cursus *Politiek Actief* en voer een evaluatie uit om te bepalen of structurele invoering wenselijk en haalbaar is.

Laagdrempelig initiatiefrecht

In 2024 is een voorstel aan de raad voorgelegd om het bestaande burgerinitiatief te vervangen door het laagdrempeligere burgeridee, waarbij inwoners niet langer een uitgewerkt voorstel indienen, maar met de raad in gesprek gaan over een idee voor de stad. Tijdens de behandeling bleek echter dat een meerderheid van de raad ook het bestaande instrument wilde behouden.

Het presidium heeft daarop een gewijzigd voorstel gedaan waarin beide mogelijkheden zijn opgenomen: het burgervoorstel en het burgeridee. De raad heeft hiermee in mei 2025 ingestemd. Ter ondersteuning van de bekendheid van deze instrumenten wordt een communicatiecampagne voorbereid, waarvan de start is vertraagd door personele omstandigheden.

Aanbeveling 13

Maak werk van de uitvoering van het burgervoorstel en het burgeridee, zodat de betrokkenheid en inzet van inwoners daadwerkelijk tot uitdrukking kunnen komen.

Het Bossche Burgerberaad

Het burgerberaad is deze raadsperiode ingezet om in de beleidsvoorbereiding op een gestructureerde manier uiteenlopende perspectieven van inwoners te verzamelen. Deelnemers worden doorgaans via (gestratificeerde) loting geselecteerd, zodat verschillende kenmerken in de groep zijn vertegenwoordigd. Binnen een afgebakend proces krijgen zij dezelfde informatie en gaan zij met elkaar in gesprek, met als doel een breder en consistentere beeld van het vraagstuk te verkrijgen. De uitkomsten vormen input voor verdere beleidsvorming.

In deze bestuursperiode hebben raad en college verkend hoe het burgerberaad in de Bossche context vorm kan krijgen. Op 1 december 2022 stemden het presidium en de fractievoorzitters in met het experimenteren met een Bossche variant. Conform het werkplan is een raadsklankbordgroep ingesteld. Deze is niet tot activiteiten gekomen, mede omdat het college het vervolgproces voortvarend heeft opgepakt, waardoor inzet van de klankbordgroep niet nodig bleek. Het college heeft het proces vervolgens voortgezet.

Dit heeft geleid tot het eerste Bossche burgerberaad over de Woonzorgvisie, waartoe de raad op 4 juli 2023 op voorstel van het college besloot. Het burgerberaad presenteerde op 24 mei 2024 zijn aanbevelingen, die zijn verwerkt in de Woonzorgvisie, welke op 6 mei 2025 door de raad is behandeld. Het tweede burgerberaad vond zijn aanleiding in de op 10 december 2024 aangenomen motie Participatie: Een Meerkoppige Draak of de Sleutel tot een Betere Samenleving door Inwonersinvloed? Samen maken we Den Bosch! De uitkomsten daarvan zijn verwerkt in de visie Samen maken we 's-Hertogenbosch, die is behandeld in de raadsvergadering van 27 januari 2026.

Kortom, in deze periode is in twee afzonderlijke trajecten gewerkt met een burgerberaad, elk met een eigen opzet, omvang en aanpak. Deze ervaringen leveren bruikbare inzichten op in ontwerpkeuzes, representativiteit, doorwerking en uitvoerbaarheid. Deze ervaringen kunnen worden betrokken bij de besluitvorming van de raad over de participatieverordening. Daarnaast kan de inzet van het burgerberaad expliciet worden meegenomen in de reflectie op de rol van de raad, de werkwijze en het gebruik van raadsinstrumenten in relatie tot burgerparticipatie (aanbeveling 13).

Aanbeveling 14

Betrek de ervaringen van de twee burgerberaden bij de besluitvorming van de raad over de participatieverordening, en neem de inzet van het burgerberaad mee in de reflectie op de rol van de raad, de werkwijze en het gebruik van raadsinstrumenten in relatie tot burgerparticipatie (zie aanbeveling 11).

De rol van de commissies

Investeren in ontwikkeling

Het commissiestelsel vormt voor ons een belangrijk vertrekpunt voor de voorbereiding van de besluitvorming. Met vier vaste commissies, ieder met een eigen portefeuille en inhoudelijke samenhang, beschikt de raad over een herkenbare structuur voor het politieke debat. In deze raadsperiode hebben we verkend hoe de rol en werking van de commissies verder kunnen worden ontwikkeld (actie 9), met daarin een ondersteunende rol voor de verschillende werkgroepen. Daarnaast hebben we gekeken naar de portefeuillevindeling over de commissies (actie 8), met het oog op een evenwichtige en werkbare inrichting van het commissiestelsel.

Herverdeling van de commissieportefeuilles

In de vorige raadsperiode bleek dat de werkdruk binnen de commissies niet gelijk verdeeld was. Met name de commissie Omgeving had structureel te maken met een hoge vergaderdruk. Om hierin verbetering te brengen zijn aan het begin van deze raadsperiode verschillende thema's herverdeeld tussen de commissies. Zo zijn Klimaat & duurzaamheid en Leefomgeving van Omgeving naar Bedrijvigheid gegaan, en zijn Sport en Cultuur van Bedrijvigheid naar Sociaal overgeheveld.

Het doel was om de vergaderdruk beter te spreiden, met behoud van een logische inhoudelijke samenhang. De beschikbare cijfers laten zien dat deze herverdeling in grote lijnen het beoogde effect heeft gehad. De commissies Omgeving, Bedrijvigheid en Sociaal komen tegenwoordig uit op een vergelijkbare gemiddelde vergaderduur. Tot 1 oktober 2025 liep het aantal vergaderuren uiteen van 129 uur voor Omgeving tot 89 uur voor Sociaal; Bedrijvigheid zat daar met 106 uur tussenin. Alleen de commissie Bestuur wijkt hiervan af met een lager totaal van 67 vergaderuren. Tegelijkertijd leert de ervaring dat vergadertijd niet de volledige werkdruk weerspiegelt. Ook voorbereiding, het indienen van moties en amendementen, werkbezoeken en andere activiteiten spelen hierbij een rol.

Uit gesprekken met fracties, collegeleden en raadsvoorzitters komt naar voren dat de huidige commissie-indeling overwegend positief wordt beoordeeld. De werklast wordt als beter verdeeld ervaren en de inhoudelijke indeling als logisch en goed werkbaar.

Er zijn verschillende voorstellen gedaan voor verdere verfijning van de werkwijze, waaronder het scherper afbakenen van themagebieden en het tijdelijk instellen van een themacommissie bij omvangrijke dossiers waarbij structureel dezelfde woordvoerders betrokken zijn. Deze opties zijn op dit moment niet overgenomen vanwege zowel principiële als praktische bezwaren. Indien daartoe aanleiding bestaat, kan de raad deze alternatieven uiteraard nader bezien.

Alles overziend kan worden geconcludeerd dat de herverdeling van de commissieportefeuilles heeft bijgedragen aan een beter evenwicht in de werkverdeling, terwijl de inhoudelijke samenhang binnen de commissies in stand is gebleven.

Aanbeveling 15

Consolideer de huidige verdeling van de beleidsterreinen over de raadscommissies.

Adviescommissies en werkgroepen

De adviescommissies vervullen een centrale rol in de voorbereiding van de besluitvorming door de raad. Zij adviseren over te nemen besluiten, agenderen onderwerpen en bieden ruimte voor opiniërende discussie en inhoudelijke verdieping. Daarmee fungeren zij als een belangrijke zeef in het besluitvormingsproces: zij helpen de raad zich te concentreren op de politieke hoofdzaken.

In deze raadsperiode is bewust ingezet op de verdere ontwikkeling van deze rol (actie 9). De adviesfunctie van de commissies is versterkt door de invoering van lichte besprekstukken. Deze werkwijze heeft zich in de praktijk bewezen. De indeling in A-, B- en C-stukken functioneert goed, commissieadviezen worden doorgaans door de raad overgenomen en verschuivingen tussen categorieën komen beperkt voor. Hierdoor dragen de commissies bij aan een heldere en efficiënte besluitvorming.

Daarnaast hebben de commissies bijgedragen aan de totstandkoming en uitwerking van de Strategische raadsagenda (SRA), onder meer door het werken met werkgroepen. Deze werkwijze biedt in potentie ruimte voor inhoudelijke verdieping en externe oriëntatie. In deze raadsperiode is dat potentieel echter slechts gedeeltelijk benut, mede als gevolg van de gekozen vormgeving van de SRA.

Dit laat onverlet dat tijdelijke werkgroepen waardevolle instrumenten zijn voor voorbereiding en verdieping buiten de reguliere commissievergaderingen, zoals onder meer is gebleken bij de werkgroep Weener XL en de werkgroep Vergadermomenten- en tijden. De commissie Sociaal vormt hierbij een bijzonder geval, doordat zij al meerdere raadsperioden werkt met een vaste werkgroep Sociaal Domein. Deze constructie heeft meerwaarde gehad, maar kent ook beperkingen. Een vast overlegmoment legt structureel beslag op de agenda van commissieleden en kan leiden tot een onevenwichtige werkbelasting. Daarnaast ontstond in de praktijk het beeld dat de werkgroep in zekere mate fungeerde als primair aanspreekpunt voor het college bij de informatievoorziening, terwijl deze informatie in beginsel voor de gehele raad bedoeld is. De werkgroep Sociaal Domein adviseert dan ook om voor de komende raadsperiode de werkwijze met een vaste werkgroep los te laten en net als andere commissies, te werken met tijdelijke werkgroepen die per opdracht worden samengesteld. De commissie Sociaal heeft deze aanbeveling op 14 januari 2024 overgenomen.

Aanbeveling 16

Bestendig de huidige werkwijze waarin raadscommissies de raad adviseren en benut tijdelijke werkgroepen als instrument voor voorbereiding en verdieping. Heroverweeg vanuit dit perspectief de vaste inzet van de werkgroep Sociaal Domein en kies, indien in de commissie Sociaal daartoe aanleiding geeft, voor de instelling van een tijdelijke werkgroep met een afgebakende opdracht.

Het presidium

Op 27 november 2025 hebben de fractievoorzitters gesproken over een mogelijke toekomstverkenning van de inrichting en het functioneren van het presidium. Daarbij is vastgesteld dat de huidige werkwijze van het presidium sinds de invoering van het dualisme in 2002 in hoofdlijnen ongewijzigd is gebleven. Deze werkwijze heeft in de afgelopen jaren bijgedragen aan een ordentelijk en effectief verloop van het raadsproces. Tegelijkertijd is de rol van het presidium geleidelijk verbreed, waardoor het tegenwoordig ook een rol vervult bij vraagstukken over de werkwijze van de raad, het vergadermodel en de planning van het raadswerk.

De inrichting van het presidium in onze gemeente heeft in meerdere opzichten een eigen karakter heeft ten opzichte van andere gemeenten. Dat maakt het, na ruim twintig jaar, passend om de huidige werkwijze tegen het licht te houden. Als aandachtspunten voor een evaluatie zijn onder meer genoemd de koppeling tussen het voorzitterschap van commissies en het lidmaatschap van het presidium, mede in relatie tot de werkbelasting die dit met zich meebrengt, en de verdeling van taken en bevoegdheden binnen het presidium.

Aanbeveling 17

Evalueer de inrichting en het functioneren van het presidium, met speciale aandacht voor de koppeling met commissievoorzitterschap, de verdeling van taken en bevoegdheden, en de positionering ten opzichte van raad en college.

De rekenkamer

Op 1 januari 2023 is de Wet versterking decentrale rekenkamers in werking getreden, met als doel krachtigere en onafhankelijker lokale rekenkamers en een verbreding van hun bevoegdheden. Voor onze gemeente betekende dit dat de bestaande rekenkamercommissie moest worden omgezet in een formele rekenkamer. Samen met de rekenkamercommissie werd de overgang zorgvuldig voorbereid, waarbij ook de aanbevelingen uit de evaluatie van de vorige raadsperiode zijn meegenomen (actie 10).

De omzetting resulteerde concreet in een vermindering van het aantal leden tot vier, inclusief voorzitter, en een aanpassing van de beloningssystematiek. De werkwijze en bevoegdheden vloeien nu grotendeels rechtstreeks uit de wet, waardoor de verordening inhoudelijk beperkter is en minder procedurele keuzes bij de raad of het college legt. Het budget bleef ongewijzigd, wat continuïteit en stabiliteit waarborgt.

Alle rekenkamerleden zijn van rechtswege voor zes jaar benoemd. Om gelijktijdig aftreden te voorkomen, is een gespreid rooster afgesproken. Op 4 juli 2023 heeft de raad ingestemd met de omzetting en de bijbehorende verordening, waarmee wettelijke eisen en lessen uit de evaluatie in één samenhangend kader zijn geborgd.

Een goed en zorgvuldig onderhouden contact tussen de rekenkamer en de gemeenteraad is van groot belang. In de afgelopen periode had de rekenkamer structureel overleg met het presidium over procedurele en huishoudelijke kwesties. Daarnaast vond eenmaal per jaar overleg plaats met de fractievoorzitters over inhoudelijke onderwerpen. Verder is deze raadsperiode afgesproken dat de rekenkamer bij grotere onderzoeken, indien nodig, gebruik kan maken van een ad-hoc klankbordgroep met raadsleden. Deze klankbordgroep kan worden betrokken bij de start van het onderzoek, bijvoorbeeld bij het formuleren van de onderzoeksvraag en het benoemen van relevante aandachtspunten vanuit de raad.

Daarnaast kunnen raadsleden ook op andere manieren bij een onderzoek worden betrokken, bijvoorbeeld via interviews, individueel of in groepsverband. Als uitgangspunt geldt dat de betrokkenheid van raadsleden vooral plaatsvindt in de beginfase van het onderzoek. In latere fasen is terughoudendheid wenselijk, zodat raadsleden de onderzoeksresultaten onafhankelijk kunnen bespreken en beoordelen.

Aanbeveling 18

Treed bij aanvang van de nieuwe raadsperiode in overleg met de rekenkamer om gezamenlijk te bekijken of de huidige werkwijze goed aansluit bij de behoeften van zowel de raad als de rekenkamer, en waar nodig te bespreken of aanpassingen gewenst zijn.

Vereenvoudigen van werkprocessen

Kritische blik op bestaande werkwijzen

In deze raadsperiode hebben we onderzocht op welke wijze de werkprocessen van de raad verder konden worden vereenvoudigd. Het betrof een breed scala aan maatregelen, gericht op het terugdringen van bureaucratie en het zo efficiënt mogelijk ondersteunen van het werk van de raad. Hierbij lag in ieder geval de focus op de administratieve processen en de informatievoorziening, onder andere via het Bestuurlijk Informatiesysteem (BIS). Bij deze verkenning stond een kritische beoordeling van bestaande werkwijzen centraal. Routinematige processen, die vaak lange tijd ongewijzigd zijn uitgevoerd, zijn onder de loep genomen op nut, noodzaak en effectiviteit. De vraag was telkens of de processen op een meer doelmatige, toegankelijke en toekomstbestendige manier konden worden ingericht.

Aanpassing planning- en controlcyclus

In 2025 is geëxperimenteerd met een nieuwe werkwijze in de planning- en controlcyclus. In samenspraak tussen het presidium en de fractievoorzitters is besloten om bij de behandeling van de Voorjaarsnota te werken met een beschouwende raadsvergadering in plaats van een volledige commissieronde. In deze beschouwende vergadering gaven de fracties hun visie op de ontwikkeling van het gemeentelijk beleid en hoe dit zich verhoudt tot de in de Voorjaarsnota opgenomen plannen van het college. Het doel was tweeledig: 1) duidelijk maken dat de Voorjaarsnota vooral over de hoofdlijnen van het beleid gaat, en 2) voorkomen dat de behandeling ervan steeds meer gaat lijken op die van de begroting.

Deze werkwijze is voor herhaling vatbaar. Het proces verliep ordentelijk en de tweedelige opzet, met eerst een beschouwende en daarna een besluitvormende raadsvergadering, bood ruimte om de hoofdlijnen van beleid te verkennen voordat besluiten werden genomen. Wel is gebleken dat de beschouwende fase meer tijd vraagt. Omdat de bespreking uitliep en een tweede avond noodzakelijk was, ligt het voor de hand om bij een volgende toepassing extra tijd te reserveren voor dit onderdeel. Met die aanpassing biedt deze werkwijze een efficiënt en passend kader voor de behandeling van de planning- en controlstukken.

Aanbeveling 19

Voer bij de behandeling van de Voorjaarsnota werkende weg een procesgang in met eerst een beschouwende en daarna een besluitvormende raadsvergadering, zonder commissieronde. Reserveer daarbij meer tijd voor de beschouwende fase, zodat de raad het inhoudelijke gesprek binnen één vergadering kan afronden.

De invoering van lichte bespreekstukken

Aan het begin van deze raadsperiode is de categorie lichte bespreekstukken toegevoegd aan de advisering van commissies richting de raad. Het uitgangspunt daarbij is dat de inhoudelijke discussie in de commissie heeft plaatsgevonden, zodat de behandeling in de raad beperkt blijft tot een korte toelichting door de indiener, een advies van de wethouder en stemverklaringen van fracties. De voorzitter bepaalt na de commissiebehandeling in welke categorie een stuk wordt geplaatst, waarbij het indienen of intrekken van moties automatisch kan leiden tot een verschuiving tussen hamerstuk en licht bespreekstuk. Fracties die toch een debat wensen, melden dit uiterlijk om 12.00 uur voorafgaand aan de dag van de vergadering. Stemverklaringen zijn toegestaan, mits deze zich beperken tot de eigen stem.

De meeste fracties ervaren dat deze werkwijze tijdswinst oplevert en voorkomt dat commissie-debatten in de raad worden herhaald. Tegelijkertijd wordt door sommigen opgemerkt dat het soms als knellend wordt ervaren dat bij de behandeling van B-stukken niet kan worden gereageerd op de bijdrage van het college. Overwogen kan worden om de raadsvoorzitter de bevoegdheid toe te kennen om het woord te verlenen wanneer het college met nieuwe informatie komt. Daarnaast zorgt de nieuwe debatstructuur ervoor dat het college niet langer reageert op conceptmoties in de commissie, wat door sommige fracties als ongemakkelijk wordt ervaren. Over het geheel genomen weegt de efficiencywinst volgens de meeste betrokkenen op tegen het verlies aan debatruimte. Er is breed draagvlak om met lichte bespreekstukken door te gaan.

Aanbeveling 20

Leg de werkwijze met lichte bespreekstukken vast in het Reglement van Orde.

Spreektijden

Eind 2024 heeft een student van Avans Hogeschool onderzoek gedaan naar de gevolgen van de differentiatie van de raad voor het verloop van de raadsvergaderingen. Het onderzoek richtte zich met name op de vergaderduur en de mogelijkheden om debatten binnen de raad beter te reguleren.

De resultaten laten zien dat fractievoorzitters over het algemeen tevreden zijn over het verloop van de vergaderingen, hoewel de beleving per fractie verschilt. Opvallend is dat de vergaderingen gemiddeld 17 minuten langer duren dan in de vorige raadsperiode, terwijl de totale spreektijd van alle fracties juist met 13 minuten is afgenomen. Ondanks het toegenomen aantal fracties wordt er door de raad als geheel dus korter gesproken. Dit kan wijzen op een positief effect van de genomen maatregelen, al laat het onderzoek niet met zekerheid vaststellen in welke mate dit het geval is.

Conclusie van het onderzoek de huidige spreektijdenregeling grotendeels goed functioneert en geen directe aanleiding biedt voor aanpassing. Mocht de raad de spreektijdenregeling desalniettemin willen aanpassen dan is de aanbeveling om spreektijden niet te koppelen aan fractiegrootte omdat dit niet past bij de ambitie van deze raad om een debatcultuur te realiseren. Het advies is om te beginnen bij de regulering van interrupties, aangezien hierover nog relatief weinig afspraken bestaan. In het overleg met fractievoorzitters van 25 september zijn over het plaatsen van interrupties aanvullende afspraken gemaakt.

Interrupties

Aan het begin van de raadsperiode heeft de raadsvoorzitter het aantal interrupties gemaximeerd tot drie vragen achter elkaar aan één fractie. In het overleg met fractievoorzitters van 25 september jl. heeft het presidium de ruimte gekregen om nadere regels te stellen over (het aantal) interrupties bij debatstukken (C) in de raadsvergadering. Het presidium maakte voor het eerst gebruik van deze nieuwe bevoegdheid op 2 oktober 2025 bij het vaststellen van de raadsagenda van 7 oktober 2025. Het presidium heeft toen de volgende aanvullende regels vastgesteld:

- Een interruptie duurt maximaal 15 seconden en het antwoord maximaal 30 seconden.
- Iedere fractie heeft in eerste termijn 10 interrupties beschikbaar en in de tweede termijn 5 interrupties voor het bevragen van raadsleden.
- Iedere fractie heeft in eerste en in tweede termijn 5 interrupties beschikbaar voor het bevragen van het college.

Het presidium maakte voor de tweede keer gebruik van deze nieuwe bevoegdheid op 6 november 2025 bij het vaststellen van de raadsagenda van 13 november 2025. Het presidium besloot toen het maximum aantal interrupties voor de hele begrotingsbehandeling per fractie vast te stellen op 15 voor de eerste én tweede termijn van de raad en 15 voor de eerste en tweede termijn college. Verder bleef de regel van kracht dat zowel interruptie als antwoord niet langer mogen duren dan 30 seconden. Voor de raadsvergadering van 9 december besloot het presidium het aantal interrupties bij debatstukken vast te stellen op 8 voor de eerste én tweede termijn van de raad en 8 voor de eerste én tweede termijn van het college.

De toepassing van aanvullende regels voor interrupties door het presidium heeft in de praktijk niet geleid tot knelpunten. Het aantal interrupties bleef beperkt en de tijdsgrenzen zijn vrijwel niet overschreden. De bevoegdheid van het presidium om nadere regels te stellen is effectief gebleken en draagt bij aan flexibiliteit bij bijzondere vergaderingen, zoals de begrotingsbehandeling. Het verdient daarom aanbeveling om de bevoegdheid van het presidium om nadere regels voor interrupties vast te stellen expliciet op te nemen in het Reglement van Orde. Dit borgt dat toekomstige toepassing van deze bevoegdheid een formele grondslag heeft.

Aanbeveling 21

Leg de bevoegdheid van het presidium om nadere regels voor interrupties vast te stellen vast in het Reglement van Orde.

Stemverklaringen

In het Reglement van Orde is vastgelegd dat raadsleden na het sluiten van de beraadslagingen en vóór de stemming het recht hebben hun stem kort te motiveren. In de praktijk blijkt echter dat stemverklaringen vaak uitgroeien tot lange betogen, herhalingen van eerdere bijdragen en soms reacties op andere fracties, waardoor feitelijk een derde termijn ontstaat. Dit leidt tot verlies van vergadertijd en irritatie bij deelnemers.

Op 28 november 2024 heeft het presidium hierover met de fractievoorzitters gesproken. Conclusies was dat een stemverklaring alleen toegevoegde waarde heeft wanneer uit het debat niet duidelijk is hoe een raadslid of fractie zal stemmen. Afgesproken werd dat de verklaring dient beperkt te blijven tot enkele zinnen en te beginnen met "Ik ben voor/tegen omdat...". Reacties op andere fracties, vragen of herhaling van eerdere standpunten horen daar niet bij. Ook is afgesproken dat indieners van moties of amendementen geen stemverklaring afleggen, omdat hun stemgedrag evident is.

Aanbeveling 22

Leg de werkwijze ten aanzien van stemverklaringen vast in het Reglement van Orde.

Stroomlijnen moties en amendementen

In de vorige raadsperiode had zich een werkwijze ontwikkeld waarin moties en amendementen veelal op een laat moment werden ingediend en waarin tot kort vóór of zelfs tijdens de raadsvergadering nog wijzigingen plaatsvonden. Het betrof daarbij met name het toevoegen van medeindieners en partijlogo's, evenals inhoudelijke aanpassingen. Deze praktijk leidde tot een hoge mate van dynamiek op de dag van de raadsvergadering en stelde verhoogde eisen aan de zorgvuldigheid en overzichtelijkheid van het besluitvormingsproces. Het presidium heeft vastgesteld dat deze werkwijze risico's met zich bracht voor de zorgvuldigheid en transparantie van de besluitvorming. Voor raadsleden was de definitieve tekst van moties en amendementen niet altijd tijdig beschikbaar, wat de mogelijkheid tot zorgvuldige voorbereiding en interne afstemming kon beperken. Daarnaast leidde het veelvuldig aanpassen van stukken op het laatste moment tot een verhoogde kwetsbaarheid in het proces, in een context waarin nauwkeurigheid en duidelijkheid essentieel zijn.

Tegen deze achtergrond heeft het presidium op 9 juni 2022 na overleg met de fractievoorzitters besloten de werkwijze rondom moties en amendementen aan te passen. Daarbij zijn de volgende maatregelen getroffen:

- Op de dag voorafgaand aan de raadsvergadering geldt een deadline van 12.00 uur voor:
  - het toevoegen van mede-indieners aan moties en amendementen;
  - het publiceren van nieuwe en inhoudelijk gewijzigde moties en amendementen.
- Moties en amendementen die na dit tijdstip worden ingediend of gewijzigd, worden tijdens de raadsvergadering zelf toegelicht en gepubliceerd.
- De lay-out van moties en amendementen is versoberd en gestandaardiseerd, door:
  - het vervallen van partijlogo's op moties en amendementen;
  - het hanteren van een vaste, uniforme opmaak voor alle moties en amendementen.
- Ingediende moties en amendementen kunnen uitsluitend worden gewijzigd door de eerste indiener, door het indienen van een aangepast exemplaar. Mede-indieners en de griffie voeren geen wijzigingen door.

De voorbereiding van actuele moties

Moties die niet zijn verbonden aan een raadsvoorstel of aan een wensen- en bedenkingen-procedure, werden voorheen 'moties vreemd aan de orde van de dag' genoemd maar zijn we deze raadsperiode 'actuele moties' gaan noemen. Het reglement van orde moet hierop nog worden aangepast.

Een actuele motie wordt aan de raadsagenda toegevoegd als minimaal één vijfde van de leden van de gemeenteraad de motie mee indient. Zijn er minder indieners dan besluit de raad over de toelating van de motie op de agenda met een advies van het presidium.

In de vorige raadsperiode heeft zich een werkwijze ontwikkeld waarin actuele moties kunnen worden ingediend na behandeling in de commissie tot wiens werkterrein het beleidsterrein behoort waar de motie betrekking op heeft. Daarmee kunnen alle fracties zich goed voorbereiden op de behandeling van de motie. Actuele moties kunnen dus niet zonder voorbereiding worden geagendeerd. De enkele keer dat dit wel is gebeurd adviseert het presidium in principe om het onderwerp eerst in de commissie te behandelen. Het verdient aanbeveling om deze werkwijze vast te leggen in het Reglement van Orde.

Aanbeveling 23

Leg de werkwijze ten aanzien van moties en amendementen vast in het Reglement van Orde.

Stroomlijning van raadsinformatie

In deze raadsperiode is, ter bevordering van de actualiteit, vindbaarheid en ordelijkheid van de informatievoorziening, gekozen voor centrale ontsluiting via het bestuurlijk informatiesysteem (BIS). Raadsinformatiebrieven, rekenkamerbrieven en schriftelijke vragen worden niet langer primair via raadsagenda's of losse e-mailzendingen verspreid, maar gepubliceerd in de daarvoor bestemde modules, met attenderingsmogelijkheden op basis van individuele voorkeuren. Deze werkwijze heeft geleid tot snellere beschikbaarheid van stukken, eenduidige dossiervorming en verbeterde doorzoekbaarheid, doordat documenten gestructureerd worden aangeboden en direct zijn gekoppeld aan relevante dossiers en besluitvormingsprocessen.

Tegelijkertijd is vastgesteld dat de effectiviteit van attenderingen in belangrijke mate samenhangt met correcte en consequente toepassing van gebruikersinstellingen. De wens van enkele raadsleden om alle stukken per e-mail te ontvangen geeft aanleiding om te bezien of de huidige ondersteuning en inrichting toereikend zijn, maar is onvoldoende reden voor een terugkeer naar losse e-maildistributie. Een dergelijke werkwijze zou afbreuk doen aan de voordelen van centrale ontsluiting, waaronder eenduidige dossiervorming, verbeterde vindbaarheid en beheersing van informatiestromen. Wel is het aan te bevelen om in overleg met het college en de leverancier van het BIS, te verkennen welke aanvullende mogelijkheden het gebruiksgemak kunnen versterken—bijvoorbeeld door aangescherpte attenderingsprofielen en gerichte ondersteuning—zonder het uitgangspunt van centrale, gestructureerde en betrouwbare informatievoorziening te verlaten.

Aanbeveling 24

Verken, in overleg met het college en de leverancier van het bestuurlijk informatiesysteem (BIS), mogelijkheden om het gebruiksgemak van attenderingen te vergroten.

Verkiezingsborden

In de vergadering van 13 november 2025 heeft de raad aangegeven dat de huidige verkiezingsborden niet langer voldoen aan de gewenste uitstraling van ordentelijkheid, degelijkheid en duidelijkheid. Door langdurig gebruik is de leesbaarheid en representativiteit sterk afgenomen. Het huidige proces waarbij partijen zelf posters plakken en herplakken is tijdsintensief en staat haaks op de duurzaamheidsambities van de gemeente. Het is daarom wenselijk om opnieuw aandacht te besteden aan vernieuwing van de verkiezingsborden en het gesprek hierover te heropenen. Daarbij kan ook worden beoordeeld of het aantal en de locaties van de borden nog passend zijn.

De raad heeft het college daarom gevraagd om de eerder voorgelegde opties voor vernieuwing opnieuw beschikbaar te maken, zodat de gemeenteraad hierover het gesprek kan voeren en bij de begroting 2027 een besluit kan nemen over het wel of niet vernieuwen van de verkiezingsborden.

Aanbeveling 25

Bespreek de mogelijkheid om de verkiezingsborden te vernieuwen en verduurzamen en bekijk daarbij of de locaties waar ze staan nog voldoen.

Raadscommunicatie

Herijken van het communicatieplan

In het werkplan van de gemeenteraad 2022-2026 Diversiteit als kernkwaliteit is afgesproken het communicatiebeleid van de gemeenteraad te herzien en daarbij actief ideeën van raadsleden te betrekken (actie 14). Deze zijn opgehaald via een werksessie met raads- en commissieleden, waarin niet alleen is gesproken over de inzet van communicatiemiddelen, maar ook over het doel en de reikwijdte van raadscommunicatie. De zeven aanbevelingen die hieruit voortkwamen zijn door het presidium overgenomen en verwerkt in het communicatieplan Reflecties op raadscommunicatie, dat eind 2023 door het presidium is vastgesteld. Een van deze aanbevelingen betrof het verkennen van een mogelijke verruiming van het communicatiebeleid, mede omdat de beschikbare middelen al ruim twintig jaar nagenoeg onveranderd zijn. Om de raad in staat te stellen een weloverwogen keuze te maken, heeft het presidium besloten naast het bestaande beleid twee alternatieve scenario's – een 'ruime' en een 'royale' – uit te laten werken, gebaseerd op een benchmark bij andere gemeenteraden.

Benchmark

Uit de benchmark blijkt dat de afbakening van het domein raadscommunicatie per gemeente uiteenloopt, wat een directe vergelijking bemoeilijkt. In 's-Hertogenbosch is raadscommunicatie primair gericht op de externe communicatie over het raadswerk en op opkomstbevordering. Bij andere gemeenteraden vallen daarnaast ook interne communicatie, educatieve activiteiten en het actief openbaar maken van agenda's en stukken onder het communicatiebeleid. Deze verschillen in scope werken door in de omvang van middelen en organisatie.

Tegen deze achtergrond kan het communicatiebeleid van de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch, in vergelijking met andere gemeenten met meer dan 100.000 inwoners, worden gekarakteriseerd als ontwikkeld op basisniveau. Er is een vastgesteld communicatieplan met duidelijke doelstellingen, middelen voor communicatieactiviteiten en inzet van een professionele communicatieadviseur voor 8 uur per week. De gehanteerde communicatiedoelen – transparantie van de besluitvorming en de herkenbaarheid en toegankelijkheid van de gemeenteraad voor inwoners – zijn vergelijkbaar met die van andere gemeenteraden. De beschikbare middelen om deze doelen te realiseren zijn daarentegen beperkt. Het gemiddelde communicatiebudget bedraagt circa € 65.000, terwijl voor de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch € 15.000 beschikbaar is. Ook qua capaciteit blijft de raad achter: waar griffies gemiddeld beschikken over 0,6 fte aan adviescapaciteit en de andere B5-gemeenten tussen de 1,0 en 2,0 fte inzetten, beschikt 's-Hertogenbosch over 0,2 fte, waarmee zij aan de onderkant van het spectrum zit.

Scenario's

Het presidium heeft de griffie gevraagd om meerdere scenario's voor te leggen die de gemeenteraad kunnen helpen in de besluitvorming over het communicatiebeleid. Het presidium wil naast het huidige beleid ook een ruime en een royale variant zien zodat de raad iets te kiezen heeft. Die scenario's zijn samengevat in de onderstaande tabel:

Scenario	1) Huidig	2) Ruim	3) Royaal
Communicatiebudget	15.000	65.000	100.000
Communicatieformatie	0,2 fte	1,0 fte	2,0 fte
Inzet communicatiemiddelen	Consolideren	Intensiveren	Profileren
Effectiviteit	Onbekend	Onbekend	Onbekend

Het presidium heeft de scenario's op 28 mei 2025 besproken en besloten, na consultatie van een klankbordgroep van fractievoorzitters, een advies op te nemen in het overdrachtsdocument. Dit advies luidt om niet te kiezen voor scenario 3, maar voor voortzetting of versterking van het bestaande beleid (scenario 1 of 2). Scenario 3, dat uitgaat van een onafhankelijke positionering en een eigen visuele identiteit voor de gemeenteraad via afzonderlijke communicatiekanalen, wordt ontraden vanwege het risico op verwarring bij inwoners en organisaties, mogelijke versnippering van de informatievoorziening en de aanzienlijke kosten. Het advies is dan ook om het communicatiebeleid te richten op het beter benutten van de bestaande gemeentelijke communicatiekanalen, zoals voorzien in scenario's 1 en 2.

Indien de gemeenteraad zijn communicatiedoelen wil versterken, verdient scenario 2 de voorkeur. Voortzetting van het huidige beleid (scenario 1) betekent behoud van het basisniveau en biedt geen ruimte voor verdere ontwikkeling. Scenario 2 voorziet in een uitbreiding van middelen en capaciteit, met een communicatiebudget op het landelijk gemiddelde en de inzet van een volwaardige raadscommunicatieadviseur bij de griffie. Dit maakt een meer proactieve en doelgroepgerichte raadscommunicatie mogelijk, met extra aandacht voor zichtbaarheid, voorlichting over het raadswerk en betere interne afstemming.

In dit licht wordt geadviseerd om de mogelijkheid te bekijken om raadscommunicatiefunctie structureel onder te brengen bij de griffie. Een exclusief op de raad gerichte communicatieadviseur versterkt de aansluiting bij het raadswerk, maakt structurele aanwezigheid bij commissies en raadsvergaderingen mogelijk en voorkomt rol- en belangenconflicten.

Aanbeveling 26

Herijk aan het begin van de raadsperiode het communicatiebeleid van de gemeenteraad en bepaal of voortzetting dan wel verruiming van het beleid wenselijk is.

Werken in de raad

Mutaties in raad en commissies

Tegen het einde van de raadsperiode heeft de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch afscheid genomen van negen raadsleden, wat neerkomt op ongeveer 23% van het totale aantal zetels. Een deel van deze mutaties houdt verband met het wisselen van posities binnen of buiten het lokaal bestuur. Tegelijkertijd geven verschillende vertrekkende raadsleden aan dat zij in de uitoefening van het raadslidmaatschap een hoge werkdruk hebben ervaren. Daarnaast is zichtbaar dat in deze raadsperiode zes raadsleden langdurig zijn uitgevallen en zich tijdelijk hebben laten vervangen. Ook hier wordt door betrokkenen aangegeven dat de uitval (mede) samenhangt met de ervaren belasting van het raadslidmaatschap.

In de raadscommissies hebben zich eveneens personele wisselingen voorgedaan. Gedurende de raadsperiode zijn 37 commissieleden voortijdig gestopt. Van deze groep zijn 15 leden doorgestroomd naar de positie van raadslid. De achtergronden van de overige wisselingen zijn niet eenduidig vast te stellen.

Gezamenlijk geven deze ontwikkelingen aanleiding om stil te staan bij de continuïteit, belasting en duurzame uitoefening van het raadslidmaatschap en het commissiewerk, als onderdeel van het bredere functioneren van de gemeenteraad.

Verruiming van het fractiebudget

De werkdruk in de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch wordt door veel raads- en commissieleden als hoog ervaren. Daarom heeft de gemeenteraad op 14 november 2023, bij de vaststelling van de begroting 2024, besloten om voor de jaren 2024 en 2025 een aanvullende € 85.000,- beschikbaar te stellen voor fractieondersteuning, gericht op het verlagen van de werkdruk door het structureel kunnen inhuren van personele ondersteuning. Ter uitvoering van dit besluit zijn in de Verordening op de fractieondersteuning zowel het vaste bedrag per fractie als het bedrag per raadszetel verhoogd tot respectievelijk € 16.215 en € 1.706 per jaar. Tevens is voor deze periode voorgeschreven dat minimaal 50% van het fractiebudget aan personele ondersteuning wordt besteed. De financiële dekking is gevonden binnen de beschikbare ruimte van de algemene reserve. De verhoging geldt uitsluitend voor de boekjaren tot aan de volgende raadsverkiezingen; daarna treden de reguliere, geïndexeerde bedragen opnieuw in werking, tenzij de raad anders besluit. Na de komende raadsverkiezingen vervalt het extra budget voor personele ondersteuning dus automatisch. Indien de raad deze verhoging wil continueren, is daarvoor een nieuw raadsbesluit noodzakelijk.

Aanbeveling 27

Bepaal aan het begin van de nieuwe raadsperiode of het fractiebudget toereikend is.

Commissieleden van buiten de lijst

De ervaren werkdruk binnen raad en commissies heeft de gemeenteraad op 5 maart 2024 doen besluiten tot een tijdelijke verruiming van de benoemingsmogelijkheden voor commissieleden. In deze raadsperiode is het fracties toegestaan om, naast de gebruikelijke benoeming van commissieleden die voorkomen op de kandidatenlijst van de laatst gehouden gemeenteraadsverkiezingen, ook maximaal twee commissieleden te benoemen die niet op deze lijst hebben gestaan. Hiermee is bewust en tijdelijk afgeweken van de reguliere eis dat commissieleden afkomstig zijn uit de kandidatenlijst.

Aanleiding voor dit besluit was het breed gedeelde beeld onder raads- en commissieleden dat de belasting van het raadswerk (te) groot werd ervaren, onder andere als gevolg van de afnemende gemiddelde fractiegrootte in de afgelopen jaren. Voor verschillende fracties bleek het noodzakelijk om het beschikbare werk over meer personen te spreiden om zowel de evenwichtige verdeling van werkzaamheden als de kwaliteit van het raadswerk te kunnen blijven waarborgen. Het primaire doel van de maatregel was dan ook het creëren van extra capaciteit en daarmee het verlichten van de werkdruk binnen raad en commissies.

Tegelijkertijd is bij de invoering onderkend dat deze verruiming risico's met zich kan meebrengen, met name waar het gaat om mogelijke toename van wisselingen binnen commissies en het daarmee gepaard gaande risico op verlies van continuïteit en kennis. Om deze effecten te beperken, is nadrukkelijk gekozen voor een begrenzing van de maatregel door per fractie een maximum te stellen aan het aantal commissieleden van buiten de kandidatenlijst.

De maatregel had een expliciet tijdelijk en experimenteel karakter. De mogelijkheid tot benoeming van commissieleden van buiten de kandidatenlijst is daarom een half jaar voorafgaand aan de gemeenteraadsverkiezingen beëindigd. Commissieleden die op dat moment reeds op basis van deze regeling waren benoemd, blijven tot aan de verkiezingen in functie. Op deze wijze is geprobeerd een evenwicht te vinden tussen het verlichten van de werkdruk in de lopende raadsperiode en het borgen van stabiliteit en voorspelbaarheid in de aanloop naar de verkiezingen.

Aanbeveling 28

Bepaal aan het begin van de nieuwe raadsperiode of fracties in deze raadsperiode de mogelijkheid moeten krijgen om commissieleden niet-raadsleden te benoemen die niet op de kandidatenlijst van de laatste gemeenteraadsverkiezingen hebben gestaan.

Balans raadswerk - werk/privé

Vanuit het idee dat het op andere tijden of momenten vergaderen van de gemeenteraad kan bijdragen aan een betere balans tussen het raadswerk enerzijds en werk/privé anderzijds is een werkgroep Vergadermomenten- en tijden aan de slag gegaan om de mogelijkheden te onderzoeken voor het verplaatsen van de politieke vergaderingen van de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch naar andere momenten en of tijden. In de onderzoeksopdracht was daarbij opgenomen dat de alternatieven moesten passen binnen het huidige vergaderstelsel.

Een vragenlijst die op initiatief van de werkgroep Vergadermomenten- en tijden was uitgezet bevestigde de veronderstelling dat niet alleen vertrokken raads- en commissieleden, maar ook een groot aantal nog zittende raads- en commissieleden de werkdruk hoog en soms te hoog vinden.

In juni 2025 heeft de werkgroep de resultaten aan de fractievoorzitters en het presidium gepresenteerd. Noch de werkgroep, noch de fractievoorzitters zijn tot een gedragen voorkeursalternatief gekomen. Wel is door de fractievoorzitters afgesproken dat het goed zou zijn als een nieuwe raad de volgende periode de ruimte krijgt om te experimenteren met andere vergadertijden/momenten. Een nieuwe werkgroep kan dan in de volgende raadsperiode nagaan op welke wijze de experimenten vorm moeten krijgen. En partijen hebben hun kandidaten voor de lijst hierop voor kunnen bereiden.

Aanbeveling 29

Onderzoek de mogelijkheden om te experimenteren met andere vergadermomenten/tijden.

Integriteit, omgangsvormen en veiligheid

De gemeenteraad is op grond van artikel 15, derde lid, van de Gemeentewet verplicht een gedragscode vast te stellen. Daarnaast heeft de raad, vanuit zijn bevoegdheid tot regeling van de eigen vergaderorde en zijn bestuurlijke verantwoordelijkheid, ruimte om nadere afspraken te maken over omgangsvormen en het omgaan met agressie. Deze kaders vormen de basis voor de invulling van integriteit en veiligheid binnen het raadswerk.

De raad van 's-Hertogenbosch beschikt reeds langere tijd over een gedragscode met kernwaarden en afspraken ter bevordering van integer handelen. De code fungeert niet alleen als normerend kader, maar ook als basis voor gesprek, reflectie en onderlinge aanspreekbaarheid.

Tijdens een informele raadsbijeenkomst op 20 januari 2026 is, samen met het college, gesproken over integriteit, agressie en omgangsvormen. Daarbij is vastgesteld dat het veranderde maatschappelijke en bestuurlijke klimaat aanleiding geeft tot explicietere afspraken over gedrag en bejegening binnen de raad. Dit heeft geresulteerd in een aanvulling op de gedrag-scode met specifieke bepalingen over omgangsvormen in raads- en commissievergaderingen, alsmede in verduidelijking van de verslaglegging bij (voor)onderzoeken naar integriteitsmeldingen, met een helder onderscheid tussen vooronderzoek en formeel integriteitsonderzoek.

Daarnaast is nadrukkelijk aandacht besteed aan het omgaan met (dreigende) agressie, zowel offline als online. In lijn met ontwikkelingen in andere gemeenten wordt ook in 's-Hertogenbosch een toename ervaren van grensoverschrijdende bejegening van raads- en commissieleden. Dit heeft geleid tot de vaststelling van een Protocol Veilige Publieke Taak, zoveel mogelijk afgestemd op het bestaande protocol binnen de gemeentelijke organisatie en het college, waarmee een handelingskader is geboden voor preventie en de aanpak van incidenten.

De gemeenteraad heeft deze ontwikkeling afgerond met de vaststelling, op 27 januari 2026, van de Gedragscode gemeenteraad 2026 en het Protocol Veilige Publieke Taak gemeenteraad 2026. Daarmee zijn de aangescherpte normen, procedures en handelingskaders formeel verankerd. Deze uitwerking onderstreept dat integriteit, omgangsvormen en veiligheid geen statische onderwerpen zijn, maar voortdurende aandacht vragen, waarbij normstelling, procedurele duidelijkheid en handelingsperspectief elkaar versterken in het bevorderen van een veilige, integere en respectvolle werkomgeving binnen de gemeenteraad.

Aanbeveling 30

Blijf met elkaar in gesprek over integriteit, omgangsvormen en veiligheid, spreek elkaar aan op gedrag en verantwoordelijkheid, en zorg dat het Protocol Veilige Publieke Taak consequent wordt toegepast bij incidenten van agressie van buitenaf, zodat de kaders daadwerkelijk bijdragen aan een veilige, integere en respectvolle bestuurscultuur.

Reflectie op de raadsperiode 2022-2026

Ontwikkeling naar een debatcultuur

Is er deze raadsperiode een duidelijke beweging geweest richting de gewenste debatcultuur?

Die vraag laat zich lastig beantwoorden. De waardering voor de kwaliteit van het debat is immers mede gebaseerd op beleving, en in een gemeenteraad met zestien fracties lopen die belevingen vanzelfsprekend uiteen. Zij worden bovendien gekleurd door de positie die fracties en individuele raadsleden innemen binnen het politieke krachtenveld. Waar sommigen tevreden zullen zijn over de bereikte resultaten en de wijze waarop het debat zich heeft ontwikkeld, zullen anderen kritischer oordelen en vinden dat er nog onvoldoende ruimte of verdieping is ontstaan. Een objectief eindoordeel blijft daarmee complex.

Toch zijn er verschillende indicaties die duiden op een positieve ontwikkeling:

- Het actieprogramma, als uitwerking van de gezamenlijke ambitie om de debatcultuur te versterken, is vrijwel geheel uitgevoerd. Hoewel de resultaten per actie verschillen, laat de totale voortgang zien dat gericht is gewerkt aan verbetering.
- De gemeenteraad functioneerde ook deze raadsperiode vanuit een sterke gemeenschappelijkheid en een breed gedragen verantwoordelijkheidsgevoel voor het collectief. Die houding zie je bijvoorbeeld terug in de structurele zelfreflectie op werkwijze en spelregels die bewust plaatsvond buiten de politieke arena, omdat de organisatie en werkvormen van de raad worden gezien als onderdeel van de apolitieke huishouding.
- Raadsleden spraken elkaar aan bij onderlinge verharding en ondersteunden elkaar wanneer sprake was van bedreiging of intimidatie van buitenaf. De raadsvoorzitter, fractievoorzitters en het presidium speelden een actieve rol in het begrenzen van het debat en het creëren van een veilige omgeving. Daarmee bewaakt de raad niet alleen de kwaliteit van het gesprek, maar ook de bescherming van zijn leden.

Gezamenlijk schetsen deze ontwikkelingen het beeld van een raad waar ruimte is voor verschil maar binnen het kader van een gedeelde verantwoordelijkheid. Hoewel percepties blijven verschillen, is er daarmee voldoende grond om te spreken van een positieve beweging richting de gewenste debatcultuur.

Zelfbegrenzing voor een werkbare raad

De samenstelling van de raad in deze raadsperiode was uitzonderlijk breed: zestien fracties, waaronder zeven fracties met één raadszetel. Deze diversiteit versterkte de representativiteit en bracht een rijk palet aan perspectieven in de besluitvorming. Tegelijkertijd maakte zij zichtbaar hoe kwetsbaar de werkbaarheid van de raad wordt wanneer representativiteit en bestuurlijke slagkracht niet vanzelfsprekend in balans zijn.

Al vroeg in de raadsperiode ontstond het besef dat deze samenstelling gevolgen had voor de wijze waarop het raadswerk georganiseerd moest worden. De raad ontwikkelde een Strategische raadsagenda (SRA) om politieke focus en samenhang te bevorderen en om te voorkomen dat de verscheidenheid aan standpunten zou leiden tot versnipperde besluitvorming. Om de vergadertijd beheersbaar te houden, zijn spelregels aangescherpt, zoals het beperken van interrupties en de introductie van ABC-stukken. Deze vormen van zelfbegrenzing functioneerden aanvankelijk effectief, zoals ook bevestigd werd in onderzoek medio 2024.

Naarmate de raadsperiode vorderde, nam echter de druk opnieuw toe: het aantal vragen en moties groeide en vergaderingen werden langer. Daarmee werd duidelijk dat procedurele aanpassingen weliswaar tijdelijk verlichting bieden, maar de onderliggende dynamiek niet volledig wegnemen. Het presidium en de fractievoorzitters hebben hierop actief ingespeeld door te experimenteren met aanvullende werkwijzen. Zo werden werkgroepen ingesteld die zich richtten op de informatievoorziening aan de raad bij complexe projecten, grote beleidsprocessen en strategische visies.

Deze raadsperiode laat zien dat vormen van zelfbegrenzing bijdragen aan een werkbare raad, zeker in een breed samengestelde omgeving. De genomen maatregelen hebben ondersteuning geboden bij het organiseren van het raadswerk en laten zien dat de raad bereid is zijn eigen werkwijze bij te stellen waar dat nodig is.

Raadswerk onder druk

De druk op het raadswerk nam in deze periode merkbaar toe. Structureel volle agenda's en de stapeling van complexe maatschappelijke vraagstukken vroegen veel tijd en aandacht van raadsleden. Tegelijkertijd werden de verwachtingen vanuit samenleving en media groter, terwijl raadsleden soms ook te maken kregen met ongewenste bejegening. Dit alles beïnvloedde hun weerbaarheid en de ervaren aantrekkelijkheid van het raadslidmaatschap.

Tegen deze achtergrond is ook de relatief hoge mate van personele wisselingen te plaatsen. Hoewel oorzaken niet eenduidig zijn aan te wijzen, ligt het voor de hand dat de ervaren druk invloed heeft op uitstroom én op de werving van nieuwe kandidaten. Het aanzienlijke tijdsbeslag, de publieke zichtbaarheid en de beperkte vergoedingen maken het bovendien voor partijen steeds lastiger om voldoende en duurzaam inzetbare kandidaten te vinden.

Deze ontwikkelingen raken ook de bestuurlijke kwaliteit van de raad als geheel. Veelvuldig verloop vraagt om nieuwe inwerktrajecten en overdracht, wat ten koste kan gaan van continuïteit en inhoudelijke verdieping. Wanneer kennis en ervaring moeilijker vast te houden zijn, neemt de druk op zittende raadsleden en de organisatie verder toe.

Dit vraagt blijvende aandacht voor de omstandigheden waaronder raadsleden hun taak kunnen uitvoeren, zodat kwaliteit en continuïteit ook in de toekomst gewaarborgd blijven.

Blik vooruit

Afgelopen raadsperiode laat zien dat het realiseren van een debatcultuur meer vraagt dan het aanpassen of aanscherpen van procedures alleen. Het veronderstelt duurzame randvoorwaarden – zoals tijd, veiligheid, ondersteuning en continuïteit – én een mate van collectieve discipline om pluriformiteit en werkbaarheid blijvend in balans te houden. Ongeacht de ontwikkeling in het aantal fracties, blijft deze spanning een gegeven waarop de raad bewust en gezamenlijk dient te blijven sturen.

In dit licht heeft het aantal fracties een directe invloed op het functioneren van de raad. Een toename van het aantal fracties kan de representativiteit en veelkleurigheid van het debat versterken, maar vergroot tegelijkertijd de druk op tijd, organisatie en onderlinge afstemming. In zo'n situatie hangt de kwaliteit van het debat niet alleen af van de beschikbare ruimte, maar vooral van de collectieve bereidheid om die ruimte zorgvuldig en rolvast te benutten. Dat vergt consistente procesafspraken, gedeeld eigenaarschap over het functioneren van de raad en een cultuur waarin het bewaken van spreektijden en interrupties niet primair wordt ervaren als beperking, maar als randvoorwaarde voor een inclusief en ordelijk debat.

Ongeacht het aantal fracties is het wenselijk om met de raad een gedeeld kader te blijven ontwikkelen waarin representativiteit, spreektijd, interrupties en rolvastheid in samenhang worden gezien. Dit vraagt om periodieke reflectie binnen presidium en fractievoorzitters, niet primair gericht op het toevoegen van nieuwe regels, maar op het versterken van gezamenlijk eigenaarschap over een ordelijk, open en gedragen besluitvormingsproces.

Bijlage 1

30 aanbevelingen voor de nieuwe raad

Nr.	Aanbevelingen
1.	Laat de Strategische raadsagenda in haar huidige vorm los en werk met een organische, adaptieve raadsagenda die ontstaat vanuit actief agenderende commissies. Ontwikkel een dynamische raadsplanning als primair instrument om tijdig onderwerpen te selecteren die politieke aandacht vragen, en benut voor verdieping de beschikbare instrumenten zoals werkbezoeken en hearings.
2.	Maak de komende raadsperiode een keuze over het gebruik van interruptiemicrofoons: <ul style="list-style-type: none"> • Handhaaf bij raadsvergaderingen de huidige werkwijze voor het interrumperen: raadsleden kunnen een interruptie plaatsen vanaf de eigen stoel; • Herintroduceer bij raadsvergaderingen de werkwijze voor het interrumperen: raadsleden plaatsten een interruptie achter een interruptiemicrofoon.
3.	Veranker de vernieuwde debatstructuur in het Reglement van Orde en evalueer tussentijds a) de spreektijd van het college aangezien die regelmatig ontoereikend blijkt te zijn en b) de collegierol bij de behandeling van discussienotities van de commissie. Daarnaast kan het nuttig zijn commissieleden via een gerichte debattraining vertrouwd te maken met de pitch, zodat deze fase van het debat optimaal wordt benut.
4.	Bepaal de voorkeursrichting ten aanzien van de systematiek van de wensen- en bedenkingenprocedure, door te kiezen tussen: a) voortzetting van de huidige werkwijze of b) een terugkeer naar de eerdere systematiek. Betrek hierbij de inzichten uit het onderzoek van de rekenkamer over beleidsvisie.
5.	Blijf in gesprek met het college om de in het Handvest Informatievoorziening vastgelegde afspraken over complexe projecten en grote beleidstrajecten na te leven en de uitvoering daarvan soepel te laten verlopen. Leg daarnaast de spelregels voor de besluit-vorming over het inwinnen van een second opinion door de raad vast in het Reglement van Orde.
6.	Vervul de controlerende taak ten aanzien van Weener XL op een proactieve en systematische wijze, door: <ul style="list-style-type: none"> • structureel kennis te nemen van de informatie over Weener XL in de stukken van de planning- en controlcyclus en de informatie die het college de raad verstrekt vanuit zijn actieve informatieplicht; • structureel kennis te nemen van het sociaal jaarverslag en het Arbo jaarverslag, om inzicht te houden in de sociale en arbeidsomstandigheden binnen Weener XL; • minimaal één keer per jaar een werkbezoek aan Weener XL te organiseren om verbinding te houden met de uitvoering-spraktijk.
7.	Bespreek aan het begin van de nieuwe raadsperiode met het college op welke wijze de knelpunten ten aanzien van de afhandeling van moties kunnen worden weggenomen en evalueer daarbij de wijze waarop de monitoring van moties is georganiseerd.
8.	Bespreek aan het begin van de nieuwe raadsperiode met het college op welke wijze de knelpunten ten aanzien van de schriftelijke vragen kunnen worden weggenomen.

Nr.	Aanbevelingen
9.	Blijf investeren in ontmoetingen buiten de formele setting van de gemeenteraad. Deze dragen bij aan het versterken van onderlinge relaties, het bevorderen van wederzijds begrip en het ondersteunen van een respectvolle en constructieve debatacultuur binnen de raad.
10.	Versterk Informeren & Ontmoeten actief. Leg in het Reglement van Orde vast dat het presidium bevoegd is I&O-voorzitters aan te wijzen die geen commissievoorzitter zijn. Onderzoek hoe het inspreken laagdrempeliger kan worden gemaakt, breng waar mogelijk een duidelijke scheiding aan tussen het 'Informeren' en het 'Inspreken', en overweeg een naam die beter past bij het karakter van de bijeenkomst. Ontwikkel bovendien toekomstscenario's voor zowel het informeren als het inspreken, zodat de bijeenkomst structureel toegankelijk, effectief en uitnodigend blijft.
11.	Reflecteer op de rol van de raad in het licht van burgerparticipatie en onderzoek de verhouding tot de eigen werkwijze, het gebruik van raadsinstrumenten en de aansluiting bij de aanbevelingen van het Bossche burgerberaad en de participatievisie. Overweeg hiervoor een raads werkgroep in te stellen die de bevindingen en eventuele voorstellen vastlegt in een verslag dat gelijktijdig met de behandeling van de participatieverordening aan de gemeenteraad kan worden voorgelegd.
12.	Organiseer in de nieuwe raadsperiode de cursus Politiek Actief en voer een evaluatie uit om te bepalen of structurele invoering wenselijk en haalbaar is.
13.	Maak werk van de uitvoering van het burgerinitiatief en het burgeridee, zodat de betrokkenheid en inzet van inwoners daadwerkelijk tot uitdrukking kunnen komen.
14.	Betrek de ervaringen van de twee burger-beraden bij de besluitvorming van de raad over de participatieverordening, en neem de inzet van het burgerberaad mee in de reflectie op de rol van de raad, de werkwijze en het gebruik van raadsinstrumenten in relatie tot burgerparticipatie (zie aanbeveling 11).
15.	Consolideer de huidige verdeling van de beleidsterreinen over de raadscommissies.
16.	Bestendig de huidige werkwijze waarin raadscommissies de raad adviseren en benut tijdelijke werkgroepen als instrument voor voorbereiding en verdieping. Heroverweeg vanuit dit perspectief de vaste inzet van de werkgroep Sociaal Domein en kies, indien in de commissie Sociaal daartoe aanleiding geeft, voor de instelling van een tijdelijke werkgroep met een afgebakende opdracht.
17.	Evalueer de inrichting en het functioneren van het presidium, met speciale aandacht voor de koppeling met commissievoorzitterschap, de verdeling van taken en bevoegdheden, en de positionering ten opzichte van raad en college.
18.	Treed bij aanvang van de nieuwe raadsperiode in overleg met de rekenkamer om gezamenlijk te bekijken of de huidige werkwijze goed aansluit bij de behoeften van de raad, en waar nodig te bespreken of aanpassingen gewenst zijn.
19.	Voer bij de behandeling van de Voorjaars-nota werkende weg een procesgang in met eerst een beschouwende en daarna een besluitvormende raadsvergadering, zonder commissieronde. Reserveer daarbij meer tijd voor de beschouwende fase, zodat de raad het inhoudelijke gesprek binnen één vergadering kan afronden.

Nr.	Aanbevelingen
20.	Leg de werkwijze met lichte bespreekstukken vast in het Reglement van Orde.
21.	Leg de bevoegdheid van het presidium om nadere regels voor interrupties vast te stellen vast in het Reglement van Orde.
22.	Leg de werkwijze ten aanzien van stem-verklaringen vast in het Reglement van Orde.
23.	Leg de werkwijze ten aanzien van moties en amendementen vast in het Reglement van Orde.
24.	Verken, in overleg met het college en de leverancier van het bestuurlijk informatiesysteem (BIS), mogelijkheden om het gebruiksgemak van attenderingen te vergroten.
25.	Bespreek de mogelijkheid om de verkiezings-borden te vernieuwen en verduurzamen en bekijk daarbij of de locaties waar ze staan nog voldoen.
26.	Herijk aan het begin van de raadsperiode het communicatiebeleid van de gemeenteraad en bepaal of voortzetting dan wel verruiming van het beleid wenselijk is.
27.	Bepaal aan het begin van de nieuwe raads-periode of het fractiebudget toereikend is.
28.	Bepaal aan het begin van de nieuwe raads-periode of fracties in deze raadsperiode de mogelijkheid moeten krijgen om commissie-leden niet-raadsleden te benoemen die niet op de kandidatenlijst van de laatste gemeenteraadsverkiezingen hebben gestaan.
29.	Onderzoek de mogelijkheden om te experimenteren met andere vergader-momenten/tijden.
30.	Blijf actief met elkaar in gesprek over integriteit, omgangsvormen en veiligheid, spreek elkaar aan op gedrag en verantwoordelijkheid, en zorg dat het Protocol Veilige Publieke Taak consequent wordt toegepast bij incidenten van agressie van buitenaf, zodat de kaders daadwerkelijk bijdragen aan een veilige, integere en respectvolle bestuurscultuur.

